

Lesbeschrijving *Doel*

- ❖ De leerlingen weten de belangrijkste gebeurtenissen uit de regeringsperiode van Willem V;
- ❖ De leerlingen weten wat patriotten zijn en wat de patriotten bezielde;
- ❖ De leerlingen kunnen aangeven waarom de Franse Revolutie uitbrak;
- ❖ De leerlingen kunnen aangeven waarom Willem V bij zijn vertrek naar Engeland sprak: ‘God heeft een twist met Nederland’.

Aantal lessen 5**Lesonderdelen** *Vertelling*

1. De Pruisen komen!
2. De prins verlaat het land

Leestekst

Kaat Mossel

Leerlingenboek

Stadhouder Willem V
 De patriottentijd
 De Franse Revolutie
 Het einde van de Republiek

Verwerking***Repetitie*****Vertelling 1** **DE PRUISEN KOMEN !**

Wie is de baas in het land? Prinses Wilhelmina kijkt boos naar buiten. Ze lijkt met haar man wel een gevangene. Ze zijn in Nijmegen, nota bene aan de grens van de Nederlanden. Bijna in Duitsland, haar geboorteland. Nee haar broer, koning Frederik Willem van Pruisen zou nooit vluchten, zoals haar man. ‘Willem, waarom heb je het zover laten komen? De patriotten spelen de baas. Jij hebt je laten verjagen als een bange jongen.’ Stadhouder prins Willem V neemt het woord. ‘Je weet heel goed waarom we Den Haag verlaten hebben. Het was om een bloedige burgeroorlog te voorkomen.’

‘En nu?’ bijt de prinses hem toe. ‘Denk je dat het vanzelf weer goed komt? Als jij niks doet, doe ik het wel. Ik heb contact met vrienden in Den Haag’.

Willem V kijkt zijn wilskrachtige vrouw geschrokken aan. ‘Ik kan je niet tegenhouden, maar ik ga niet met je mee’, reageert hij beslist.

Op 28 juni 1787 gaat prinses Wilhelmina op reis naar Den Haag om daar orde op zaken te stellen. Bij Schoonhoven steekt het gezelschap de Lek over. Daarna gaat het naar Haastrecht over een smalle bochtige weg. Bij een brug staan twee mannen op wacht. Ze springen in de houding. De drie rijtuigen kunnen doorrijden, maar de beide mannen gaan achter de koets lopen. Bij een volgende brug staan weer twee mannen met geweren en die gaan vóór de koets lopen. Het is niet mogelijk om hen in te ha-

len, want ze blijven op het midden van de weg lopen. En waar komen al die gewapende mensen opeens vandaan en wat willen ze? Wilhelmina fronst haar wenkbrauwen...

Dan staat er midden op de weg een groep ruiters in uniform. De commandant houdt de hand omhoog en beduidt de koetsen te stoppen. 'Bevel van hogerhand: ik mag niemand doorlaten', verklaart hij. 'Wilt u omkeren?' Omdat de koetsen op de smalle weg niet kunnen keren, mag het gezelschap onder geleide stapvoets doorrijden. Opeens een roep: 'Leve de prinses!' Daar komen de dijkbewoners. Zij klimmen op de dijk. Staan in het gras en juichen de prinses toe. Dat mag niet. De weg naar Den Haag wordt afgezet door het Goudse vrijkorps.

Zwijgend, met ruiters aan beide zijden van de koetsen, gaat het bij Haastrecht rechtsaf.

Bij Goejanverwellesluis moeten ze overvaren. Het rijtuig met de prinses stopt. Het deurtje van de koets wordt opengemaakt. Brutaal klinkt het: 'Hoogheid, uitstappen'. Prinses Wilhelmina houdt zich nog in, maar het is te zien dat ze woest is. Een pont brengt het gezelschap naar een boerderij, waar de prinses met haar begeleiders een plaats in de voorkamer krijgt. Op een stapel Goudse kazen kan ze gaan zitten. Ze laten haar, een prinses van Pruisen, daar twee uur wachten. Intussen kookt ze van woede.

'Wat is dit voor lomp gedrag', vraagt ze aan enkele leden van de Commissie van Defensie als ze eindelijk arriveren.

'Neemt u ons niet kwalijk, hoogheid, maar we hebben orders dat u niet verder mag'.

'Mag ik niet verder? Dat zullen we eens zien', antwoordt de prinses.

'Wij hebben uitdrukkelijke orders. Verzet heeft geen zin. Neemt u ons niet kwalijk, hoogheid'.

Er zit voor de prinses niets anders op dan de terugtocht te aanvaarden. Ze vergeet de haar aangedane vernedering echter niet. Men heeft haar, de prinses van de Republiek, verboden om naar haar eigen huis in Den Haag te gaan!

Prinses Wilhelmina schrijft een verontwaardigde brief naar haar broer, Frederik Willem, de koning van Pruisen, met het verzoek het recht in Nederland te herstellen. De koning eist eerst excuses van de Staten van Holland voor de vernederende behandeling van zijn zuster bij Goejanverwellesluis. Als dat niet gebeurt, stuurt hij zijn leger van 20.000 soldaten naar de Republiek...

Ruim twee maanden later in Amsterdam.

De stad is in feeststemming. Twee Oranjegezinde burgemeesters van Amsterdam zijn afgezet. De prins zal wel aftreden en met zijn hele familie het land verlaten. Opgeruimd staat netjes! Dan zal het niet lang meer duren of ook de Oranjegezinde steden in het land zullen zich bij de patriottische partij aansluiten. De overwinning zal volledig zijn.

Voor de dreigende taal van Wilhelmina's broer, de koning van Pruisen, hoeven ze niet bang te zijn. Frankrijk zal hen immers beschermen?

Het loopt echter anders dan de patriotten denken...

Op de morgen van 14 september 1787 steekt de wachter van de Utrechtse poort de grote sleutel in het slot en schuift de zware grendels weg. Knarsend draaien de poortdeuren open om de eerste wagen, beladen met melk en groenten, door te laten. Dan schrikt de poortwachter van het ontdane gezicht van de voerman, die blijkbaar veel haast heeft om binnen de veilige wallen van de stad Amsterdam te komen.

13. Het einde van de Republiek

‘De Pruisen komen!’ schreeuwt de boer, terwijl hij woest met zijn zweep zwaait. ‘De Pruisen zijn in het land! Ze zijn gisteren bij Nijmegen over de Waal getrokken. Twintigduizend Pruisische soldaten!’

De poortwachter tuimelt bijna tegen de muur van de schrik. Gisteravond nog heeft hij in het wachthuis tegen zijn kameraden beweerd dat de Pruisische koning het niet durft te wagen om soldaten te sturen. Dan zou immers de Franse koning een tweemaal zo groot leger zenden! En nu zijn plotseling de Pruisen toch in het land!

Er is geen twijfel mogelijk. Allemaal vertellen ze het, de boeren, de arbeiders, de schippers. Allen hebben van-horen-zeggen dat er tienduizend Pruisen door de Betuwe naar Gorkum en nog eens tienduizend over de Veluwe naar Utrecht marcheren. Niemand heeft ze nog gezien en toch weet iedereen te vertellen dat het Pruisische leger bestaat uit machtig grote kerels, die witte broeken en hoge zwarte mutsen dragen. In gesloten colonnes marcheren ze zo stram en gelijkmatig dat de grond ervan davert. Ze gehoorzamen heel precies hun commandanten. In de dorpen waar ze doortrekken, eisen ze koeien, kippen, graan en haver op. Wanneer dat niet binnen het uur geleverd wordt, dreigen ze alle huizen plat te schieten.

Om halftien houdt een koerier uit Arnhem zijn bezwete paard in voor de Garnalen Doelen, het gebouw waar de krijgsraad vergadert. Hij deelt de heren mee dat de Pruisen in Gelderland met gejuich worden ingehaald. In Nijmegen en Arnhem wapperen overal Oranjevlaggen. De patriotten hebben hun biezen gepakt. Dat bericht veroorzaakt een geweldige schrik in de Doelen. Maar na een paar uur praten en enkele glazen wijn keren de moed en het zelfvertrouwen van de heren terug. Laat ze maar komen, de Pruisen! In Utrecht ligt een dapper legerkorps en de Hollandse vestingsteden zijn in staat van verdediging. Daarbij komt nog dat Holland over de Hollandse Waterlinie beschikt. Als het nodig is, zullen de dijken worden doorgestoken. Mochten de Pruisen ondanks dat alles toch Amsterdam bereiken, dan zullen ze de stad vol dappere soldaten vinden. Vandaag nog zal het geschut op de wallen worden geplaatst en overal moeten schansen worden gegraven.

Het wordt een wonderlijke dag voor de Amsterdammers.

‘s Middags gaan alle burgers wandelen. Het is een zonnige dag en iedereen heeft vrijaf genomen. Niemands hoofd staat nu naar zaken. En al vinden deftige burgers het eigenlijk niet zo netjes, toch trekt een ieder naar de vestingwallen. Daar is zoveel te zien! Zwetende en schreeuwende kanonnières stellen het geschut op en ordonnansen rennen af en aan. Ten zuiden en ten westen van de stad staan al polders blank. Vanaf de wallen is te zien hoe het groene land in een wijde waterplas verandert. Buiten de Wetering- en de Raampoort worden schansen opgeworpen. Die moeten de toegangswegen tot de stad beveiligen. Schutters en handwerkers zijn opgeroepen voor het zware werk. Werklozen kunnen er ook een paar duiten verdienen. De burgers staan om de gravers heen en moedigen hen aan.

Dan komt het moment dat een deftig heer, gekleed in een fijne lakense jas en met gepoederde pruik, zijn wandelstok en steek op de grond legt en zijn witte handschoenen uittrekt. Hij loopt op één van de zwoegende gravers af en neemt hem zijn spa uit de hand. Even later staat die heer zelf in het zware veen te spitten. Een ontroerd gemompel gaat door de menigte. Het volgend ogenblik zijn er twintig, dertig deftige heren die allemaal hun wandelstok en steek neerleggen, hun handschoenen uittrekken en proberen een spa te bemachtigen. Wat een vaderlandsliefde! De tranen lopen de toeschouwers over de wangen...

Wanneer de avond valt en de poorten gesloten zijn, lijkt alles veilig. Toch is er in veel harten ongerustheid. Hoe zal het aflopen als de Pruisen werkelijk voor de poorten van Amsterdam staan?

Op 16 september komen de vluchtelingen. Een hele stoet komt de Amsterdamse poort door. Gorkum is gevallen en het garnizoen van Utrecht is gevlucht voordat de vijand in zicht kwam. De weg tussen Utrecht en Amsterdam is overvol met koetsen, karren en kruiwagens, waartussen zich vluchtende soldaten verdringen. Soldaten die schreeuwen en huilen...

'De Pruisen zitten ons op de hielen! Wie zijn leven liefheeft, moet zijn benen uit zijn lijf lopen om te ontkomen! Overal waar ze komen houden ze vreselijk huis. Ze snijden kleine kinderen de oren af en ze dragen afgehakte hoofden mee op de punten van hun bajonetten!'

Veel soldaten hebben hun geweren weggegooid of bij boeren ingeruild tegen eten en drinken.

Natuurlijk moeten de opgejaagde mensen geholpen worden; ze moeten eten en drinken en slapen. In de deftige grachtenhuizen worden veren bedden van de zolders gehaald en in de burgerwoningen wordt stro op de vloer gespreid. Er is bijna geen huis of het herbergt vluchtelingen.

De krijgsraad komt met het plan in Naarden, Muiden, Weesp en Amstelveen voorposten in te richten om het de vijand moeilijk te maken de stad te naderen. Maar de Amsterdamse schutters durven niet meer. De vluchtelingen hebben zulke vreselijke verhalen verteld over de Pruisen. Ze zijn bang om buiten de veilige wallen van de stad te komen, bang dat het werkelijk op vechten zal aankomen. Het is maar een zielig groepje dat uiteindelijk door de Muiderpoort trekt. Heel wat schutters hebben zich ziek gemeld...

Dan, ineens, is alles voorbij!

Op een middag wordt er een brief met daaraan de grote ronde zegels van het stadhuis bij de voorposten bezorgd. Het is een bevel van de heren burgemeesters om onmiddellijk met de krijgsmacht op Amsterdam terug te trekken. De vroedschap heeft besloten de stad over te geven. Immers, een beleg van de stad zou de handel grote schade toebrengen. Dat zou erg nadelig zijn voor de Amsterdamse kooplieden! Als de schutters 's avonds verslagen de poorten van Amsterdam binnen sjokken, wapperen van de torens al de Oranjevlaggen en trekt het volk uit de stegen en sloppen al zingend en rumoerend door de stad. Nu is het hún beurt weer! Oranje boven!

Bron

Handleiding *Er is Geschied*, deel 2 (bewerkt).

Gespreksvragen

1. Wat vind jij er van dat stadhouder Willem V, om een burgeroorlog te voorkomen, Den Haag heeft verlaten en in Nijmegen is gaan wonen? En wat vind je er van dat zijn vrouw besloot om terug te keren naar Den Haag?
2. Zou jij, als je toen geleefd had, voor de patriotten hebben gekozen of voor de prinsgezinden? Waarom?
3. Wat zou stadhouder Willem V er van gevonden hebben dat een inval van een Pruisisch leger nodig was om hem in zijn ambten te laten herstellen? En wat vind jij er van?

13. Het einde van de Republiek

Vertelling 2 DE PRINS VERLAAT HET LAND

Wie laat het vriezen? Wie geeft die ijzig koude nachten? Het is de Heere, Die over sneeuw en ijs regeert. Sloten en rivieren zijn bevroren. Tientallen mannen uit Hardinxveld en Sliedrecht zagen op Oudejaarsdag 1794 wakken in het ijs. Het helpt niets, 's nachts vriest alles weer dicht. Het Franse leger trekt over de Maas en steekt 6 januari 1795 bij Gorinchem de Merwede over en een paar dagen later de Waal bij Zaltbommel. Nog even en de Fransen staan in Utrecht.

Prinses Wilhelmina kijkt op haar kalender. Het is 18 januari 1795. In het paleis is het kil. Maar kom, ze zal het nog wel kouder krijgen buiten op het strand. Een lange rij wagens staat voorgerezen. Haar juwelen, kleding en servies wordt ingeladen. Straks zal ze met haar schoondochter en kleinkind Willem in het rijtuig naar Scheveningen rijden.

In de loop van de ochtend wordt de visserspink van schipper Michel de Heijer gereed gemaakt voor vertrek. Potige vissers lossen de wagens uit het paleis. Kist na kist wordt in de vissersboot geladen. Als de prinses even later uit het rijtuig stapt, werpt ze een laatste blik op de duinen. Dan laat ze haar ogen gaan over de zee, over de vissersschuiten die gereed liggen om haar en haar familie weg te voeren in ballingschap. Duidelijk zien de omstanders dat het de altijd zo flinke prinses moeite kost zich te beheersen. Daar nadert de Oranjegezinde kastelein Petting. Beleefd biedt hij aan de prinsessen door de ijskoude golven naar het schip te dragen.

Even later zeilt de pink weg in de richting van Engeland, de zeilen bol staan in de snerpemde oostenwind.

Prins Willem en zijn twee zonen, Willem en Frederik, hebben nog wat zaken af te wikkelen in Den Haag. In de vergadering, eerst van de Staten-Generaal en daarna van de Staten van Holland, verzoeken zij ontslag uit hun ambten en betrekkingen. Dat ontslag wordt verleend. Natuurlijk moeten er ook nog maatregelen worden getroffen die het verblijf van de prinselijke familie in Engeland mogelijk maken.

Als dat allemaal achter de rug is, loopt de prins naar de grote zaal. Daar is het een drukte van belang. Hoge ambtenaren en hovelingen verdringen elkaar om maar een glimp van hem op te vangen. Als de prins voorin de zaal plaatsneemt, wordt het heel stil. Op het stuk papier dat prins Willem in zijn hand houdt, heeft hij in het kort de toestand in het land en de redenen voor zijn vertrek beschreven. Als hij wil gaan lezen, stokt zijn stem... Ontroerd geeft hij de brief aan een kamerheer. Deze leest met een bevende stem de laatste boodschap van de prins aan het volk.

'Deze vernedering heb ik als mens dubbel verdiend en misschien zal zij mij tot zaligheid strekken; doch in de waarneming mijner posten heb ik ze niet verdiend. Dwaalde ik soms, ik deed het te goeder trouw, voorwetens en opzettelijk benadeelde ik nooit zelfs mijn bitterste vijand. Met die bewustheid is het, dat ik het vaderland verlaat. De ware bron onzer ongelukken ligt niet in de onverantwoordelijke handelwijze van zo vele Nederlanders of in de kwade trouw der bondgenoten, maar in de nationale zonden en ongerechtigheden. God heeft een twist met Nederland en toont het in de mislukking van alle pogingen en ook nu door de felle vorst, die de wateren tot een gebaande weg heeft gemaakt. Wie kan oprichten als God terneer werpt?'

Buiten heeft zich een grote menigte verzameld rondom het stadhoudelijk verblijf. Maar lang niet alle belangstellenden hebben hier een plaatsje kunnen bemachtigen.

De overigen hebben zich opgesteld langs de weg naar Scheveningen, tot voorbij het Noordeinde. Het wordt heel stil onder de menigte wanneer de prins naar buiten komt. Geen stem wordt gehoord. Ook de prins spreekt niet. Een buiging is zijn afscheid aan het volk...

Langzaam rijden de koetsen tussen het opeengepakte volk door. Velen ontbloten eerbiedig het hoofd. Voorbij het Noordeinde beginnen de paarden te draven. Het duurt niet lang of het gezelschap bereikt Scheveningen, waar heel wat luiken uit medeleven gesloten zijn. Het strand staat vol Scheveningers, van oudsher trouwe Oranjeklanten; sommigen hebben rouwkleren aan en in de duinen ziet het, ondanks de kou, zwart van de Hagenaars. Vrouwen, met kinderen op de arm, zoeken in de luwte van de duinhellingen beschutting tegen de felle oostenwind.

Er hangt een diepe stilte als de prins en zijn zonen zijn uitgestapt en nog een ogenblik op het strand blijven staan. Alleen de kerkklokken worden gehoord. Plotseling klinkt er één enkele kreet. Een juichkreet of juist een uitroep van verdriet?

Het schijnt dat de prins moeite heeft om zich van de vaderlandse bodem los te maken. Althans, lange tijd blijft hij staan en kijkt rond. Hij spreekt enkele woorden met de hoge heren, van wie sommigen hem zullen vergezellen in ballingschap. Eindelijk richt prins Willem zijn blik op de golvende watervlakte tussen hem en de vissersschuit. Zijn vertrouwde raadsheer Bentinck ziet het. Op luide toon vraagt hij: 'Goede lieden! Zal niemand uw prins helpen om door de zee te komen?'

Daar komt een oude, maar nog krachtig gebouwde visser naar voren.

'Ik zal u naar het schip dragen, Hoogheid!' zegt hij. Zijn stem beeft. En terwijl hij zich bukt om zijn 'last' op zich te nemen, barst hij in snikken uit...

'Schrei niet, mijn vriend!' zegt de prins vriendelijk. 'Ik ga, maar ik kom weder...' Als de oude visser de prins binnen het boord van de visserspink van schipper Jan Roos tilt, neemt iedereen op het strand en in de duinen de hoed af. Een laatste groet... Dan worden de zeilen gehesen.

Een ooggetuige schreef: *'Toen werden de zeilen opgehesen en één lang aanhoudende kreet, de afscheidskreet van de goede Scheveningers die zich niet langer konden dwingen, werd door de wind naar het zich langzaam bewegende vaartuig overgebracht; terwijl op hetzelfde ogenblik onder de ontelbare menigte op de top, in de hellingen en aan de voet van de duinen, een plotselinge beweging ontstond, gelijkend op de bewegingen van de golven van de onafmetelijke oceaan, die zich in de nabijheid uitstrekke'.*

De prins ziet voor het laatst zijn geliefde vaderland. Hij zal in ballingschap sterven.

Bron

Handleiding *Er is Geschied*, deel 2 (bewerkt).

Gespreksvragen

1. Wat vind je er van dat stadhouder Willem V in 1795 ons land verliet om in ballingschap te gaan? Waarom deed hij dat? In de twintigste eeuw was er ook een Oranje die ons land verliet voor de vijand die ons land was binnengevallen. Wie was dat? Waarom deed ze dat? Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen die beide personen uit het Oranjehuis?

13. Het einde van de Republiek

2. Prins Willem V zei bij zijn vertrek uit Nederland o.a.: *'De ware bron onzer ongelukken ligt niet in de onverantwoordelijke handelwijze van zo vele Nederlanders of in de kwade trouw der bondgenoten, maar in de nationale zonden en ongerechtigheden. God heeft een twist met Nederland'*. Wat vind je van deze woorden? Gelden die woorden nu nog steeds?
3. Stadhouder Willem V is in 1806 in ballingschap gestorven en in Duitsland begraven. In 1958 heeft men zijn gebalsemde lichaam vanuit Duitsland overgebracht naar Nederland en bijgezet in de grafkelder van de Oranjes in de Nieuwe Kerk te Delft. Wat vind je daarvan? Er zijn ook enkele personen uit het Oranjehuis die niet zijn bijgezet in Delft, maar ergens anders zijn begraven. Weet jij wie dat zijn?

Leestekst

KAAT MOSSEL

Het is 8 maart 1784. Prins Willem is jarig. Dat betekent feest in Rotterdam! Met strikken op de borst en linten in het haar trekken de feestvierders door de straten, achter wapperende oranjevlaggen aan. Het geschreeuw is niet van de lucht 'Leve Oranje! Leve de prins! Weg met de Kezen!'

De deftige burgers laten zich niet zien. Vanuit hun huizen slaan ze de optocht van het 'Oranjevee' gade. Bij een voornaam herenhuis houdt de menigte stil. De deurbel klinkt luid en dringend. Op de stoep staat een volkswrouw. Ze houdt haar schort op. Brutaal vraagt ze: 'Heb je nog wat over voor het vuurwerk van vanavond? 't Is feest vandaag. Voor iedereen!'

En dreigend voegt ze er aan toe: 'k Zou 't maar doen, als je tenminste je ruiten heel wilt houden...'

Wat kun je beginnen tegen zo'n woeste bende voor de deur? Met tegenzin laat de bedreigde burger een paar duiten in de schort vallen.

Waar blijven nu de schutterij en de vrijkorpsen?

Het is een paar dagen later.

Door de straten van Rotterdam trekt een troep Oranjeklanten. Twee potige vrouwen lopen voorop.

De ene heet Catharina Mulder. Ze is stadskeurvrouw voor mosselen. Daarom wordt ze Kaat Mossel genoemd. De ander is Kee Swenk, bijgenaamd de 'Oranjemeid'.

De stemming is baldadig. Er worden spotliedjes op de Kezen gezongen en hier en daar sneuvelen ruiten.

Plotseling... Daar klinkt tromgeroffel. Om de hoek van de straat nadert in snelle pas een vrijkorps. Aan de lange geweerlopen blinken scherpe bajonetten.

Kaat hitst haar mensen op: 'Vooruit laat je niet inpakken! Gewoon doorlopen! Is de straat niet evengoed van ons? Weg met die patriotten!' Moedig loopt ze door.

Achter haar neemt het rumoer toe. Scheldwoorden klinken. Stenen vliegen door de lucht... Er klinkt een schot!

De vrijkorpers stellen zich op in een vierkant, de geweren in de aanslag. Een salvo davert, hoog over de hoofden van de oproerkraaiers. Stenen en dakpannen komen in een wolk van stof en gruis naar beneden. Angstkreten klinken...

De menigte trekt zich terug, in de richting van het stadhuis. Daar klept de noodklok. Meer vrijkorpers naderen... De Oranjeklanten raken ingesloten. Opnieuw knettert er geweervuur. Deze keer is het raak. Als de menigte naar alle kanten uiteenstuift, blijven er vier roerloze gestalten liggen...

Het is zomer geworden.

Een troep Rotterdammers is op weg naar Den Haag. Kaat en Kee rijden voorop. Het gaat er vrolijk aan toe. Ze zullen die Hagenaars eens laten zien dat Rotterdammers weten wat gezelligheid is!

In Den Haag zijn de straten vol mensen. Overal worden Kaat en Kee toegejuicht. En op Huis Ten Bosch worden ze vriendelijk ontvangen door de prins.

Kaat Mossel is overal het onderwerp van gesprek.

De patriotten hebben uiteindelijk toch gewonnen.

Kaat Mossel en Kee Swenk zitten in de gevangenis.

De Staten van Holland hebben alle oproerige samenscholingen en ook het dragen van oranje verboden. Kaat en Kee, als aanstichtsters van de onrust in Rotterdam, zijn gearresteerd.

De Oranjepartij kijkt machteloos toe. Zwaarbewapende soldaten patrouilleren door de straten. Het gerechtsgebouw wordt streng bewaakt.

Op de dag van de rechtszitting is de tribune in de rechtszaal stampvol Oranjeklanten. Daar horen ze de straf die tegen de twee vrouwen geëist wordt. Geselen, brandmerken, tien jaar gevangenisstraf voor Kaat, zes jaar voor Kee en daarna levenslange verbanning...

Willem Bilderdijk, een jonge, welsprekende advocaat, pleit voor vrijspraak. En ja, de Rotterdamse schepenen spreken de beide vrouwen vrij!

Maar de Staten van Holland laten het er niet bij zitten. Opnieuw wordt Kaat Mossel aangeklaagd en nu verdwijnt ze achter de tralies van de Haagse Gevangendoor. Daar wacht ze op haar volgende rechtszaak.

In 1787 zit ze er nog steeds. Als de Pruisen komen, wordt Kaat in haar ambt als keurvrouw hersteld.

Wanneer in 1795 de Fransen de Republiek binnentrekken, herinneren de teruggekeerde patriotten zich plotseling weer de naam van Kaat Mossel. Dan wordt ze op haar oude dag nog ontslagen.

Ja, de haat tegen Oranje zit diep!

Bron

Leerlingenboek *Er is Geschied*, deel 2.

Achtergrond- informatie **STADHOUDER WILLEM V (1748-1806)**

1. Gouvernante Anna

In de vroege morgen van 22 oktober 1751 overleed Willem IV. Nog op dezelfde dag kreeg zijn weduwe, Anna van Hannover, bezoek van een aantal afgevaardigden van de Staten van Holland. Het doel was de prinses te condoleren en haar vervolgens de eed af te nemen als gouvernante. Twee uur later volgde een delegatie uit de Staten-Generaal om de prinses de eed af te nemen als kapitein-generaal en kapitein-admiraal. Zowel het stadhouderschap als de beide andere ambten waren sinds 1748 erfelijk, zodat de driejarige Willem V krachtens erfopvolging stadhouder en kapitein-generaal en -admiraal was. Zijn moeder zou tot zijn meerderjarigheid de ambten waarnemen als gouvernante of regentes. Bovendien zou zij ook de voogdij hebben over haar minderjarige kinderen. Er ontstond als gevolg van het overlijden van Willem IV dus geen stadhouderloos tijdperk. Een succes is dit regentschap niet geworden. De gouvernante, die meer Engels dan Nederlands sprak, begreep niet de finesses van het ingewikkeld Nederlandse staatsmechanisme. Daarbij kwam dat zij, ondanks haar kwaliteiten, zeer conservatief, eerzuchtig en jaloers was. Deze karaktertrekken deden velen van haar vervreemden.

13. Het einde van de Republiek

2. Oorlog in Europa

In 1756 brak de Zevenjarige Oorlog uit in Europa. Frederik II van Pruisen, koning van het land dat ontstaan was uit het keurvorstendom Brandenburg, voerde een agressieve politiek, die uiteindelijk zou moeten leiden tot een erkenning van zijn land als grote mogendheid. Het kwam hem op een langdurige, slopende oorlog te staan met de keizerinnen Elizabeth van Rusland en Maria Theresia van Oostenrijk. Voor het eerst in de geschiedenis werd Oostenrijk nu echter gesteund door Frankrijk. Ook de Spaanse Bourbons deden mee. Frederik de Grote had in deze zware tijden slechts één bondgenoot: Engeland. De Engelse koning George II was namelijk ook keurvorst van Hannover, een vorstendom dat westelijk van Pruisen tussen Elbe en Weser lag. Meer westelijk van Hannover lagen de Pruisische bezittingen bij Emden en Kleve aan de Nederlandse grens. Geen wonder dat Engeland zich betrokken voelde bij het wederbaren van Pruisen. Temeer omdat Frederik een protestants vorst was die het moest opnemen tegen machtige rooms-katholieke staten. Bovendien kreeg Engeland, door zich in de oorlog te mengen, de kans het koloniale rijk van zijn rivaal Frankrijk aan te tasten. De Zevenjarige Oorlog legde Engeland in tegenstelling tot de andere deelnemers, geen windeieren: het kreeg geheel Noord-Amerika en Voor-Indië in handen. Frederik II ondervond echter weinig steun van zijn bondgenoot, die voornamelijk op eigen gewin uit was.

3. De Republiek blijft neutraal

De tijden dat de Republiek zich met militair vertoon mengde in internationale conflicten was voorbij. Al tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog had zij tevergeefs geprobeerd buiten de strijd te blijven. Ook nu werd er naar gestreefd om neutraal te blijven. Met de nodige voorzichtigheid evenwel, want neutraliteit moet worden gehandhaafd. En dat kan niet zonder militaire kracht. De militaire middelen waren echter nog steeds zeer gering. De oorzaak daarvan lag in de onderlinge naijver van de gewesten. Als Holland de vloot wilde versterken, stelden de landprovincies voor het leger beter te bewapenen. Tenslotte gebeurde er niets, want de besluiten in de Staten-Generaal moesten nu eenmaal met eenparigheid van stemmen genomen worden.

Bovendien waren er twee partijen in de Republiek. De overwegend staatsgezinde regenten waren sterk pro-Frans en daarmee anti-Engels. Het hof, de predikanten en over het algemeen de landprovincies waren pro-Engels en daarmee anti-Frans. Het was eigenlijk de oude tegenstelling tussen de staatsgezinden en de Oranjegezinden.

Er was nog een probleem. Omdat de Fransen zich nauwelijks op zee durfden wagen, werden zij door de Hollandse kooplieden bevoorrad. Uiteraard tot groot ongenoegen van de Engelsen. In de Republiek beriep men zich echter op een verdrag uit 1674, waarin was bepaald dat het neutrale land alles, behalve oorlogsmaterieel, naar de havens van de oorlogvoerende partijen mocht vervoeren. De Engelsen op hun beurt beriepen zich op een verdrag uit 1678, waarin Engeland en de Republiek elkaar wederkerig bijstand beloofden wanneer één van de partijen in een gewapend conflict betrokken raakte. Op grond van dit verdrag eiste Engeland dat de Republiek haar neutraliteit zou opgeven en zich in de strijd zou mengen.

4. De positie van de gouvernante

Gouvernante Anna raakte als gevolg van deze verwickelingen in een moeilijke positie. De Engelsen negeerden het verdrag van 1674, controleerden de lading van Nederlandse schepen en belemmerden de handel op Frankrijk. Nederlandse oor-

logsschepen om de koopvaarders te beschermen, waren er niet. Van dit laatste kreeg de gouvernante de schuld. Zij had volgens regenten en kooplieden opzettelijk de marine verwaarloosd. Men mocht immers aannemen dat zij op de hand was van haar broer, de Engelse koning. De regenten en de kooplieden die op hoge toon krachtige maatregelen eisten tegen de Engelse agressie vergaten gemakshalve dat in de oorlog die daaruit ongetwijfeld zou voortvloeien, de Republiek geen enkele kans zou maken. De beschuldigingen aan het adres van de gouvernante namen de vorm aan van een hetze. Dit was des te kwalijker omdat de prinses aan tering leed en niet lang meer te leven had. Nog in 1758 verscheen zij in de vergadering van de Staten-Generaal, *met waggelende tred en met de dood op het gelaat*, om voorstellen te bepleiten tot versterking van de defensie.

Begin 1759 stierf gouvernante Anna. Zij liet twee kinderen na, de vijftienjarige Carolina en de tienjarige Willem V. Op haar sterfbed had ze haar kinderen aanbevolen in de vaderlijke zorg van haar neef, de hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel.

5. De voogdij van de hertog

Het stadhouderschap was erfelijk, zodat er geen stadhouderloos tijdperk meer kon ontstaan. Al sinds de dood van zijn vader was Willem V stadhouder, maar had zijn moeder het regentschap vervuld. Na haar dood werd echter geen nieuwe regent benoemd, terwijl Willem V nog te jong was om te regeren. Hoewel er wel een stadhouder was, werden de stadhouderlijke rechten niet uitgeoefend. Dat gold niet voor Friesland, waar het regentschap na de dood van gouvernante Anna werd opgedragen aan de grootmoeder van Willem V, de populaire Maria Louise van Hessen-Kassel, in de wandeling Marijke Meu genoemd. In de overige gewesten was er dus feitelijk sprake van een stadhouderloos tijdperk. De aan het stadhouderschap verbonden rechten werden uitgeoefend door de Staten.

Gedurende deze periode trad de hertog van Brunswijk op als voogd voor de minderjarige wezen. Als gevolg van een vroeger getroffen regeling had hij het bevel over de krijgsmacht, maar mocht hij zich niet met de politiek bemoeien. Toch wist hij een behoorlijke invloed uit te oefenen. Bovendien hadden de regenten, nu ze zelf verantwoordelijkheid droegen na de dood van de gouvernante, zich duidelijk gematigd. Ze stuurden niet langer op een oorlog met Engeland aan, maar kozen voor een dialoog.

In 1763 kwam er een einde aan de Zevenjarige Oorlog en drie jaar later werd Willem V meerderjarig. De Staten-Generaal wensten echter dat de hertog van Brunswijk de stadhouder met raad en daad zou blijven bijstaan. De prins bleek bereid deze bijstand te accepteren. De hertog greep de hem aangeboden kans, maar nam ook zijn voorzorgsmaatregelen. Op zijn verzoek stelde Pieter van Bleiswijk, de pensionaris van Delft, in het geheim de Acte van Consulentschap op. Deze acte was een privé-overeenkomst tussen de prins en de hertog, waarin werd vastgelegd dat de hertog adviseur bleef, maar geen verantwoordelijkheid droeg voor zijn adviezen. Daarmee verwierf hij de status van onschendbaarheid en werd de prins verantwoordelijk. Bij het bekend worden van de Acte van Consulentschap zou juist deze bepaling kwaad bloed zetten.

6. Willem V

Geen Nederlands vorst van voor de Franse Revolutie is in zowel binnen- als buitenland zo vernietigend beoordeeld als Willem V. Om te beginnen dwong zijn uiterlijk, ondanks het uniform dat hij graag droeg, al weinig ontzag af. Evenals de evenmin

13. Het einde van de Republiek

succesvolle Lodewijk XVI van Frankrijk was hij afwisselend ten prooi aan buien van nukkige koppigheid en chronische besluiteloosheid.

Als kind kon hij heftig uitvaren tegen de vijanden van zijn huis, de regenten. Wanneer hij eenmaal de macht had, zou hij ze allen laten ophangen. Toen hij die macht eenmaal bezat, ondernam hij niets tegen zijn tegenstanders. Hij vreesde hen, evenzeer als het schavot. Het lot van de Engelse koning Karel I hield hem vaak bezig, vooral na het uitbreken van de Franse Revolutie. De patriotten schoor hij over één kam met de regenten en verdacht hen er van alle macht naar zich toe te willen trekken. Het gewone volk, dat veelal zijn zijde koos, minachtte hij. In politiek opzicht was hij zeer conservatief, meer nog dan zijn vader. Pogingen tot hervorming van het hopeloos verouderde en verbrokkelde bestuursstelsel wees hij categorisch af.

Deze houding stoelde zoals gezegd op koppigheid en besluiteloosheid, niet op overtuiging. Van Hoogendorp, die de zaak van het Oranjestad van harte toegedaan was, riep op een bepaald moment uit dat Willem op achtendertigjarige leeftijd nog steeds een kind was, waarop deze uit frustratie en verslagenheid zijn hoed op de grond gooide en vertrapte. Ongetwijfeld is de groei naar zelfstandigheid bij Willem in de kiem gesmoord door zijn omgeving. Altijd was er voor hem gedacht en gehandeld, altijd werd hij geringeloorde: eerst door zijn moeder Anna, daarna door de dikke hertog en tenslotte door zijn echtgenote Wilhelmina. Hij had overduidelijk een groot minderwaardigheidscomplex. Een spotdicht uit die tijd op de relatie tussen Willem V en de hertog laat de stadhouder als volgt spreken:

Ik durf niet te kikken zonder de raad van den Dikken.

Dus ben ik gedwongen om te blijven een jongen.

Zoo ik mij niet ga vergissen, Zou men zo'n stadhouder kunnen missen.

Veertien jaar lang was hem door de hertog van Brunswijk ingeprent dat zijn enige taak erin bestond de documenten te ondertekenen die hij hem voorlegde. Eventuele vragen naar aanleiding van het te voeren beleid werden op een nietszeggende manier beantwoord.

Overigens was Willem geen lui of onvriendelijk mens. Hij stond om zes uur 's morgens op en trok zich vaak niet voor middernacht terug. Hij begon de dag met langdurig gebed, gevolgd door twee dagelijkse audiënties, lichte maaltijden, hofceremonieel, militaire besprekingen en inspecties. Uiteindelijk bleef hij ervan overtuigd dat hij niet de capaciteiten bezat om politieke verantwoordelijkheid te dragen. Zelfs zijn vrouw kon hem er niet toe overhalen met kracht en overtuiging op te treden. Hij onthaalde raadgevers en afgezanten liever op wijdloperige, onsamenhangende betogen, waarna hij zich meestal aansloot bij de visie van de laatste spreker. Zijn militaire opleiding, bekende hij eens, was maar nauwelijks toereikend voor de rang van korporaal. Op het meest kritieke ogenblik in zijn loopbaan wenste hij luidkeels dat zijn vader nooit stadhouder was geworden en dat hij zelf dood was.

De prins bezat overigens wel intellectuele belangstelling. Hij had een uitstekend geheugen en sprak een aantal talen, waaronder Latijn. Verder was hij muzikaal (een uitzondering onder de Oranjes) en artistiek. Hij bezat een grote bibliotheek en een verzameling Hollandse meesters (waaronder de beroemde 'Stier' van Paulus Potter) en curiosa, zoals schelpen, opgezette dieren en penningen. Ook had hij een diergaarde met uitheemse dieren.

Willem beschouwde zich als een echte Europese vorst. Geld had hij volop. De Staten gaven hem jaarlijks een salaris van 500.000 gulden. Vooral zijn Duitse bezittingen in Nassau-Dillenburg en Nassau-Siegen, waar hij als Duits rijksvorst een man van betekenis was, leverden hem veel op. Hij kwam daar echter nooit. Dankzij deze middelen

was hij in staat alles terug te kopen wat zijn familie aan goederen in Holland bezeten had. Paleis Noordeinde en Huis ten Bosch werden grondig verbouwd. Het Loo werd op kosten van de Staten hersteld en verfraaid. De Staten trokken bovendien 400.000 gulden uit om de stadhoudelijke kwartieren aan het Haagse Binnenhof te renoveren.

Eén ding behoorde duidelijk niet tot Willems liefhebberijen. Dat was het lezen van stukken (persoonlijke correspondentie en staatsdocumenten) en het reageren daarop. Dit in tegenstelling tot zijn ouders die zich manmoedig van deze zware taak hadden gekweten. Het gebeurde meer dan eens dat hij ten aanzien van een bepaalde kwestie geen beslissing durfde nemen uit angst iemand voor het hoofd te stoten. Dan werd het document eenvoudigweg opgeborgen. Anderzijds tekende hij veel staatsdocumenten zonder ze te hebben ingezien. Zijn persoonlijke correspondentie was een chaos. Hele pakken *met papieren van langen tijd herwaerds, die niet eens nog los gemaakt zijn* en kasten vol met bescheiden *die nog onafgedaen zijn, sodanig selfs dat, door de menigte, de deuren van gemelde kasten naauwelijks toe konnen gedoen worden*, stonden in zijn kabinet. Voortdurend raakten er documenten kwijt.

In 1767 trouwde prins Willem met prinses Frederika Sophia Wilhelmina van Hohenzollern, een nicht van de Pruisische koning Frederik de Grote en een zuster van de troonopvolger Frederik Willem II. De bruid was juist 16 jaar geworden. Zij was behalve ontwikkeld, beschaafd en geestig ook erg dominerend en toonde zich al spoedig in alles superieur aan haar echtgenoot. Hoewel dit huwelijk over het algemeen als harmonieus wordt beschouwd, waren er onmiskenbaar spanningen. De prinses kon de hertog van Brunswijk niet luchten of zien. Bovendien was zij het met veel politieke besluiten van haar man oneens en ergerde ze zich buitensporig aan de slapte waarmee hij zich van zijn taken kweet. Zelf zat zij nooit bij de pakken neer, zoals bleek toen zij in 1787 besloot naar Den Haag te gaan om een volksbeweging in gang te zetten, iets wat haar echtgenoot pertinent niet aandurfde.

7. De Amerikaanse Vrijheidsoorlog

In december 1773 kwamen de Engelse koloniën in Noord-Amerika in conflict met het moederland. Snel groeide het eerst plaatselijk voorkomende verzet uit tot een vrijheidsoorlog, die uiteindelijk zou leiden tot de stichting van de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Het vrijheidsstreven van de Amerikanen werd enthousiast gesteund door Frankrijk, dat de geleden nederlaag tijdens de Zevenjarige Oorlog nog niet vergeten was. Maar ook de democraten in de Republiek juichten de vrijheidsstrijd toe. Zij beschouwden de Amerikanen als voorvechters van recht en vrijheid tegen het tirannieke bestuur van de Engelse koning, niet ongelijk aan de strijd die ooit de Nederlandse gewesten hadden gevoerd tegen de Spaanse koning. Zoals gebruikelijk speelden ook materiële overwegingen een rol bij de Nederlandse kooplieden. De Acte van Navigatie was nog steeds van kracht en dat maakte de Engelse koloniën in de Verenigde Staten tot verboden terrein voor Nederlandse koopvaardij schepen. Wanneer de koloniën onafhankelijk werden, zou de Nederlandse handel kansen krijgen, temeer omdat de verhouding tussen de Amerikanen en de Engelsen dan wel geheel verstoord zou zijn.

De opstandige koloniën hadden dringend behoefte aan materialen die vanuit Europa moesten worden aangevoerd. De Engelsen beheersten echter de zee en blokkeerden de Amerikaanse havens. Het eiland St. Eustatius, in het bezit van de West-Indische Compagnie, was echter een vrijhaven, waar kooplieden uit alle landen handel dreven. Daar brachten Hollandse, Franse en zelfs Engelse avonturiers munitie en scheepsmaterialen. Amerikaanse blokkadebrekers haalden de veel begeerde goe-

13. Het einde van de Republiek

deren op. Het werd een tijd van grote welvaart voor St. Eustatius, zodanig dat het eiland de bijnaam 'Gouden Rots' kreeg.

In 1778 verklaarden Frankrijk en Spanje de oorlog aan Engeland. Onmiddellijk begonnen Nederlandse kooplieden munitie en scheepsbehoeften naar Frankrijk te verschepen. Het gevolg was dat heel wat Nederlandse koopvaarders door de Engelsen werden opgebracht. Amsterdam en Haarlem, aangespoord door de Franse gezant, eisten dat de Staten-Generaal de handel zouden beschermen door de schepen konvooi te verlenen. Dezen voelden daar niets voor, omdat dit gemakkelijk tot een oorlog met Engeland zou kunnen leiden. Zij besloten wel beperkt konvooi te verlenen, dat wil zeggen alleen aan schepen die niet waren geladen met munitie, masten en timmerhout.

De Franse gezant stookte echter het vuur op door te verklaren dat zijn land de tolleren op de Nederlandse handel zou verhogen. Voor Amsterdam en Haarlem wilde hij echter een uitzondering maken, omdat de magistraten van deze steden voor onbeperkt konvooi ijverden. Deze aankondiging bracht de Staten van Holland er in 1779 toe eveneens voor onbeperkt konvooi te pleiten.

In 1780 werd een handelsvloot, geladen met hennep, ijzer, teer en pek en beschermd door oorlogsschepen, door de Engelsen bij het eiland Wight aangehouden en opgebracht. Deze gebeurtenis veranderde de stemming in de Republiek grondig. De Staten-Generaal besloten tot onbeperkte bescherming van de koopvaardischepen, ongeacht de lading. Zij gingen er daarbij van uit, dat de Engelsen het niet zouden wagen hen de oorlog te verklaren, omdat zij hun handen al vol hadden. Dat was echter een misrekening. Op 20 december 1780 verklaarde Engeland de oorlog aan de Republiek. Enkele dagen eerder hadden de Engelsen het Amerikaanse schip Mercury geënterd, dat van Amsterdam onderweg was naar Amerika. Aan boord bevond zich het ontwerp voor een voordelig handelsverdrag dat de Amsterdamse burgemeesters een jaar tevoren in het geheim en buiten de Staten-Generaal om met een Amerikaanse 'commercial agent' hadden bekostigd. Bij de nadering van het Engelse fregat werd de kist met daarin de bewuste papieren overboord gegooid, maar door de Engelsen tijds opgevist. Deze ontdekking was voor de Engelsen aanleiding om van de Republiek onmiddellijk opheldering, genoegdoening en bestraffing van de Amsterdamse booswichten te eisen. De Staten van Holland en de Staten-Generaal konden niet veel meer doen dan de Amsterdamse actie afkeuren. Dit was voor de Engelsen onvoldoende en zij verklaarden de oorlog aan de Republiek.

De Engelsen hadden behalve deze aanleiding nog verschillende redenen voor een oorlogsverklaring. In de eerste plaats stond de Republiek op het punt met enkele staten een Verbond van Gewapende Neutraliteit op te richten. Het was een idee van de Russische tsarina Catharina de Grote. Denemarken, Zweden en Pruisen toonden ook belangstelling. De betrokken neutrale staten wilden van Engeland een zeerecht eisen, waarbij de neutrale vlag de lading, ook die van de vijand, dekt en beschermt: 'vrij schip, vrij goed'. De neutrale staten verplichtten zich daarbij geen contrabande als wapens en munitie naar de vijand te vervoeren. Sceptici in de Republiek verwachtten er weinig van. Het was niet aannemelijk dat Rusland de Republiek zou bijstaan in een conflict met Engeland. Inderdaad wilde Catharina geen garanties geven. Onder Franse druk zette Amsterdam echter door. Engeland wachtte de sluiting van het bondgenootschap niet af en ontnam de Republiek haar neutraliteit.

Een tweede reden voor Engeland om de Republiek aan te vallen was gelegen in het feit dat de Nederlanders nog steeds geen oorlogsvloot van betekenis hadden. Wel hadden zij koloniën, verspreid over heel de wereld en handelsschepen die alle zeeën bevoeren. Zowel de koloniën als de handelsschepen vormden een gemakkelijke

prooi. Tenslotte waren de Engelsen verbitterd omdat krachtens het verdrag van 1678 de Nederlanders hun bondgenoten waren en als zodanig nooit onder één hoedje mochten spelen met de Fransen. Bovendien moesten de Engelsen het aanzien dat de Nederlanders vanaf St.-Eustatius wapens smokkelden naar de Amerikaanse opstandelingen en een Amerikaans fregat met saluutschoten begroetten.

8. De Vierde Engelse Oorlog

Regenten en patriotten juichten. Eindelijk een oorlog waarvan het Oranjehuis geen voordeel zou hebben. Kooplieden wensten elkaar geluk en brachten een dronk uit op de komende nederlaag van de grote concurrent. *O Engeland, Engeland! Welk ene razernij heeft u tegen Holland in het harnas gejaagd?* Engeland zou op vier fronten moeten strijden, met Frankrijk, Spanje, de eigen koloniën en nu ook met de Republiek.

Alle optimisme ten spijt verliep de oorlog slecht voor de Republiek. Alhoewel de oorlogsdreiging al geruime tijd aanwezig was, bevonden veel koopvaarders zich bij het uitbreken van de oorlog onwetend op zee. In januari 1781 werden er ongeveer tweehonderd door de Engelsen buitgemaakt. De handel lag stil.

De Engelsen richtten hun eerste aanvallen op de bezittingen van de West-Indische Compagnie, omdat vandaar de Amerikanen bevoorraad werden. Onverwachts zeilde een Engels eskader de haai van St. Eustatius binnen en vond daar 130 rijk beladen koopvaarders en magazijnen vol suiker en tabak. De waarde van schepen en goederen beliep 40 miljoen gulden. De Engelsen lieten de Nederlandse vlaggen wapperen, waardoor de daaropvolgende dagen nog een aantal Nederlandse koopvaarders in de val liep.

Eenmaal op de hoogte, waren de Staten-Generaal niet in staat terug te slaan. Het was aan een Franse vloot te danken dat St. Eustatius heroverd werd. Dankzij de Fransen bleef ook de Kaapkolonie behouden. In Voor-Indië gingen echter de bezittingen van de VOC verloren.

De Staten-Generaal zochten tevergeefs steun bij Rusland. Toen de Nederlandse afgevaardigden in januari het Verbond van Gewapende Neutraliteit wilden ondertekenen, werd hun van Russische zijde te verstaan gegeven dat de Republiek niet langer neutraal was en zich dus onmogelijk bij het bondgenootschap kon aansluiten. Catharina wilde niet ter wille van de Republiek met Engeland in botsing komen.

De verbindingen met de koloniën waren verbroken en de belangrijke handel op de Oostzee lag nagenoeg stil. Voor het uitbreken van de oorlog passeerden wekelijks gemiddeld 40 Nederlandse schepen de Sont, in 1781 in totaal 11!

De oorlogsvloot bood een droevige aanblik. Officieel waren er 94 linesschepen, waarvan 17 grote, met 50 stukken of meer. Van die 17 waren er vijf zeewaardig. Van de overige 77 waren er drie zeewaardig. Bovendien kampte de vloot met een groot tekort aan matrozen en zeesoldaten. Officieren waren meestentijds afwezig. De bevelvoerder, schout-bij-nacht Zoutman, was een trage man. In de volksmond werd hij 'Zoutzak' genoemd.

Engeland daarentegen beschikte over 122 zeewaardige linesschepen. Dit in aanmerking nemend, is het niet verwonderlijk dat de 'overwinning' bij Doggersbank in de zomer van 1781 voor zoveel opschudding zorgde in de Republiek. Zoutman moest 70 koopvaarders begeleiden naar de Sont en stuitte op het terugkerende Engelse konvooi onder bevel van Parker. De beide escortes, elk bestaand uit zeven linesschepen en enkele fregatten, bestreden elkaar op 5 augustus drie uur lang. De Engelse schepen waren groter en zwaarder bewapend dan de Nederlandse. Toch slaagden de laatsten erin zee te houden. Uiteindelijk waren het de Engelsen die het gevecht af-

13. Het einde van de Republiek

braken en wegzeilden naar de thuishaven. Zoutmans eskader was echter zo gehavend dat hij de reis niet voortzette. Het konvooi keerde terug naar Texel. Het feit dat hij stand had gehouden tegenover een Engelse vloot, werd geïnterpreteerd als een grote overwinning. Zoutman werd bevorderd tot viceadmiraal van Holland. Zijn populariteit was zo groot dat zijn naam werd aangebracht op sieraden, stoelen, horloges, breinaaldenkokers, waaiers en schoengespens. Er kwamen zelfs speciale, met linten afgezet 'Zoutmanshoeden' in de handel. Er waren wonderlijke exemplaren hij. Een actrice verscheen op het toneel met een hoed, die versierd was met witte en grijze pluimen, lauriertakken en lange rood-wit-blauwe linten. Haar verschijning leverde een spotdicht op:

Wel Tryn, is dat een muts? Ik lach my schier ten Enden:

Ik weet niet aan wat kant of hoe ik hem moet wenden.

De prins verklaarde *dat alles te samen genomen, wat d' Engelschen, Franschen en Spaanschen nu sedert de vorige en dese oorlog te samen hadden gedaan, daer niet hij konden komen.* In de toen gebruikelijke hoogdravende stijl zagen gedichten het licht als:

Zoo treft den trotschen Brit de lang getergde moed

Des dapperen Bataviers, terwijl een stroom van bloed

Van bak- en stuurboord af in zee stort onder 't enteren.

Den Brit ontzinkt de moed in dezen hogen nood.

De Batavier staat pal in 't aanzien van den dood,

En beukt en scheurt de magt van Albion [Engeland] aan flenteren.

Na Doggersbank lagen de resten van de Nederlandse oorlogsvloot in Den Helder te vergaan. Ze waren niet eens meer in staat zich in oktober 1782 in Brest met de Franse oorlogsvloot te verenigen. De rol van de Nederlandse marine was totaal uitgespeeld. Het was symbolisch voor de neergang van de eens zo trotse zeevarende natie dat de Hollandse koopvaarders op zee snel van vlag moesten wisselen om het vege lijf te redden.

Toen het publiek merkte dat de 'glorieuze overwinning' in feite een vermomde nederlaag was, verdween de nationale feestvreugde als sneeuw voor de zon. In *menigvuldige nieuwspapieren en wekelijksche geschriften* werd een stroom van beledigingen uitgestort over de marine. De zeeofficieren durfden zich niet meer op straat te vertonen. Zoutman werd *een doortrapte loose gast* genoemd. *De officiertjes leggen den heelen dag met malkander te stoeyen; of zitten een kaartje te speelen, of over het naeymandje te spreken (...); en dat is immers veel plaisieriger dan vegten?* De matrozen moesten het eveneens ontgelden: *bij nagt zitten ze bij malkanderen te zuipen en te kwinkeleeren, en bij dag leggen ze in de kooyen te ronneken als varkens; dat is een regt vermakelijk leventje, nietwaer? Op een glas jenever, en 's middags aan de bak vallen ze als leeuwen aen.*

De grootste verliezer was Willem V. Hij kreeg van velen de schuld van wat er was misgegaan.

Tegenover een afgevaardigde van de Staten van Utrecht gaf hij uiting aan zijn wanhoop daarover: *Nu gaat het mij weder soo, dat ik niet weete, waer het heenen wil; ik wenschte, dat ik doot waere, dat mijn vader nimmer stadhouder was geworden. Ik voele, ik hen daertoe niet bekwaem, ik wou, dat ik doot was, ook kan noch sal ik het geen jaer meerder soo uithouden, ik werk al wat ik vermag zelfs tot mij ongesont te maken toe, en nog kan ik niet voldoen, dat smert mij, dat treft mij, en waerlijk ik hen te swak. Ook gelove ik wel dat men meent dat ik goed ben, 't gunt ook soo is, dog ik gevoele dat ik geene bekwaemheydt genoeg hebbe omme aen 't hoofd van sooveele saken te sijn. 'T hoofd loopt mij om en wete nu haast niet meer wat te doen of te laten.*

De Slag bij Doggersbank werd het startpunt van een steeds feller wordende binnenlandse strijd. De voortaan jaarlijks terugkerende Doggersbankfeesten en -banketten van de patriotten stonden steevast in het teken van enerzijds de zegepraal van de 'ware vrijheidszonen' en anderzijds de nederlaag als gevolg van het mislukte leiderschap van de prins.

Ook de hertog van Brunswijk kreeg de schuld. Hij zou zich door Engeland hebben laten omkopen:

*Zoo lang de Brit in Nederland
Zal vullen 's Hertogs beurs en hand,
Zoo zal de vloot niet zeilree zijn,
Maar enkel taak'len voor de schijn.*

Bovendien maakte keizer Jozef II van Oostenrijk misbruik van de moeilijke positie waarin de Republiek verkeerde. Hij wilde de Zuidelijke of Oostenrijkse Nederlanden bevrijden van de invloed van de Republiek en verklaarde in 1781 niet langer Nederlandse garnizoenen te gedogen in de barrièresteden. Niet dat het veel verschil maakte voor de Republiek. De barrièresteden, ingericht om een Franse aanval op de Republiek vroegtijdig te stuiten, verkeerden al sinds de Oostenrijkse Successieoorlog niet meer in verdedigbare staat. De Staten-Generaal berustten daarom en trokken in 1782 de garnizoenen terug.

De verhoudingen met Oostenrijk waren echter door dit incident verstoord en dat had opnieuw gevolgen voor de positie van de hertog van Brunswijk, die immers een Oostenrijker was. De 'dikke hertog' werd langzamerhand zo gehaat dat zelfs de prins hem niet langer kon steunen en hem vroeg zich terug te trekken in 's-Hertogenbosch. Vanuit dit 'verbanningsoord' kon hij de prins niet langer adviseren. In 1784 verliet hij de Republiek en stierf vier jaar later.

Inmiddels hadden de Engelsen in de strijd met de opstandige koloniën in Noord-Amerika het onderspit gedolven en in 1783 sloten zij met Frankrijk de Vrede van Versailles. Daarbij erkenden zij de dertien Noord-Amerikaanse koloniën als een onafhankelijke staat: de Verenigde Staten van Amerika. In 1784 sloot Engeland in Parijs vrede met de Republiek. De Staten-Generaal probeerden de onderhandelingen te rekken in de hoop op Franse steun, maar die bleef uit. Reden tot klagen hadden de Nederlanders overigens niet. De Engelsen stelden zich terughoudend op. Zij namen genoegen met Negapatnam, de belangrijkste bezitting van de VOC in Voor-Indië. Wel was de achterstand ten opzichte van Engeland nog groter geworden. De Nederlandse handelsvloot had een zware slag te verduren gekregen, waarvan zij zich slechts langzaam zou herstellen.

Ondanks de vrede waren de problemen nog niet voorbij. In de zomer van 1784 eiste keizer Jozef II dat de afsluiting van de Schelde, waardoor Antwerpen reeds twee eeuwen een dode stad was, ongedaan zou worden gemaakt. Het daaropvolgende jaar kondigde hij aan dat tegelijkertijd een schip de Schelde zou opvaren en een ander de Schelde zou afvaren. Belemmering van deze vaart zou hij als een oorlogsverklaring opvatten. De Staten-Generaal gaven niet toe en hielden de schepen tegen. Frankrijk steunde de Republiek en met Franse bemiddeling werd in 1785 het Verdrag van Fontainebleau gesloten. De Staten-Generaal stonden enkele Scheldeforten af, maar de Schelde bleef gesloten. Twee dagen na de sluiting van dit verdrag sloten Frankrijk en de Republiek een defensief verbond, weliswaar tegen de zin van de prinsgezinde partij.

DE PATRIOTTENTIJD

1. Patriotten en prinsgezinden

Want je moet weten, dat we van binnen en van buiten, rondom, van top tot teen Patriotten zijn, en die alle Engelschgezinden in den diepsten afgrond vervloeken en hen gaarne aan de hoogste Galgen van ons land zouden ophangen. Dat stond in de 'Post van den Neder-Rhijn', een van de eerste democratische weekbladen die in de Republiek het licht zagen. *Engelschgezinden*, dat waren de hertog van Brunswijk en prins Willem V en alle Oranje-aanhangers.

Het kan verkeren. Nog in 1748 hadden de democraten met steun van Willem IV een eind willen maken aan de macht van de regenten. Dat was op een teleurstelling uitgelopen. De stadhouder had de gegoede burgerij immers geen aandeel willen geven in de regering. Daarop hadden de democraten zich van hem afgekeerd. In hun anti-prinselijke gevoelens stonden zij niet alleen. Heel wat regenten waren daarin hun medestanders. Dat was meteen ook de enige overeenkomst tussen beide groepen, maar toch bond deze samen in de strijd tegen het prinselijke kamp.

Het is overigens onjuist om alle regenten over een kam te scheren. Onder hen vielen namelijk drie groepen te onderscheiden: orangisten, aristocraten en zogenaamde vaderlanders. De eerstgenoemde groep was trouw aan de prins. In Zeeland, Gelderland en Groningen vormden zij de meerderheid. De aristocraten waren uit op de 'ware vrijheid'. Wanneer ze de ruimte kregen, lieten zij de prins met rust. De 'vaderlanders' waren het die vanaf 1781 in Holland voor het zeggen kregen en later ook in de stad Utrecht, in Overijssel en in Friesland. Zij speelden bewust in op de ontevredenheid van de burgerij. De patriottische regenten probeerden gebruik te maken van de anti-prinsgezinde stemming onder de stedelijke middenklasse (ondernemers, bankiers, winkeliers en geschoolde ambachtslieden) om meer invloed te krijgen en veranderingen te bewerkstelligen. Zo kwam een monsterverbond tot stand tussen hervormingsgezinde regenten en de op democratie aandringende burgerij, aangeduid als 'patriottisch', wat in de praktijk neerkwam op anti-prinsgezind, anti-Engelsgezind en daarmee pro-Frans.

Opvallend was dat zich binnen de gelederen van deze patriotten veel dissenters bevonden: rooms-katholieken (altijd nog 35 tot 40 % van de bevolking), doopsgezinden, luthers en remonstranten. Tolerantie hadden de patriotten namelijk hoog in het vaandel staan. De dissenters hadden daardoor goede hoop dat de overheidsfuncties ook voor hen toegankelijk zouden worden.

De lagere klassen van het volk waren overwegend op de hand van de prins. Daarmee kan niet worden gezegd dat zij ook pro-Engels waren. Sinds de Vierde Engelse Oorlog hadden de Engelsen het behoorlijk verbruid en was de term pro-Engels eigenlijk een politieke scheldnaam. De prinsgezinden vertegenwoordigden trouwens geen beweging met bepaalde ideeën. Er was namelijk geen organisatie en geen leiding. Trouw aan de prins kon eigenlijk alleen maar worden geuit door middel van opstootjes en straatrumoer, zoals later duidelijk zal worden.

2. Een opruiend pamflet

In de nacht van 25 op 26 september van het jaar 1781 werd in een aantal steden een anoniem pamflet verspreid, met als aanhef *Aan het volk van Nederland*. Vanwege de inhoud werd verkoop en bezit van het pamflet onmiddellijk verboden en loofden de autoriteiten hoge beloningen uit voor ieder die aanwijzingen kon geven omtrent de auteur. Het was tevergeefs. Nog in 1781 verschenen vier drukken. Er werden zelfs leesgezelschappen opgericht om de inhoud in besloten kring te bespreken.

Voor ingewijden was het echter al spoedig duidelijk dat de schrijver de Overijsselse landjonker en patriottische voorman Joan Derk van der Capellen, heer tot den Pol (1741-1784) was. Zijn geschrift propageerde de idee van de volkssoevereiniteit. Het gezag behoorde te berusten bij de burgers en de boeren. De door hen aangestelde overheden, ook de prins, waren hun daardoor rekenschap verschuldigd. De schrijver was overduidelijk zeer pro-Frans en het was dan ook niet verwonderlijk dat het Oranjehuis geen goed kon doen. Het pamflet verloor zich in schimpscheuten aan het adres van de verschillende stadhouders. Zo heette prins Maurits *een man van de aller-slechtste zeden, een wreedaard, een valsch mensch en een overmatige geile boef*. Maar ook de oligarchie van de regenten kwam er niet best vanaf. In de tijd van Johan de Wit berustte de macht slechts bij enkelen en dat was fundamenteel onjuist. *Zoo zeer en zoo ligt word, mijne landgenooten, de magt misbruikt, al is ze zelfs in handen van de beste menschen! Zie daarom, om Gods wil, toe, in wiens handen Gijlieden ze [nl. de macht] vertrouwt; of liever, houdt ze zelve in Uw handen en zorgt altijd dat Gijlieden de sterkste partij in het land blijft.*

De huidige situatie was voor Van der Capellen aanleiding om in weemoed terug te zien in de geschiedenis. In het verre verleden hadden de Bataven tenminste de regering in eigen handen gehouden: allen hadden toegang tot de volksvergadering, allen konden met wapens omgaan en allen waren zodoende in staat hun vrijheid te verdedigen. In later eeuwen waren de inwoners van de Lage Landen echter overheerst door graven, hertogen, koningen en tenslotte door stadhouders. Uiteindelijk was de eeuwenlange verbintenis tussen het Engelse koningshuis en het Oranjehuis de Republiek noodlottig geworden. De stadhouders hadden van hun positie misbruik gemaakt door er een stand leger op na te houden dat ieder moment kon ingrijpen en het volk onderdrukken. Verder waren ze er volgens Van der Capellen altijd op gesteld geweest dat er oorlog in het land was.

In zijn pamflet kwamen de Verlichtingsidealen al om de hoek kijken. *Alle mensen zijn vrij geboren. De een heeft van nature over de ander niets te zeggen. De ene mens is wel wat verstandiger van geest of wat sterker van lichaam of wat rijker dan de ander; doch dat geeft hun [...] niet het minste recht om over de minder verstandigen, minder sterken, minder rijken te heersen. God, ons aller Vader, heeft de mens geschapen om gelukkig te worden, en aan alle mensen, niemand uitgezonderd, de verplichting opgelegd, om elkaar zoveel mogelijk gelukkig te maken.*

Tegen de overheersing door de stadhouder en de regenten wist Van der Capellen een goede remedie. Hij raadde de bevolking aan zich te bewapenen. Elke burger en elke boer moest kunnen beschikken over een snaphaan met een bajonet. Er moesten compagnieën en regimenten gevormd worden en officieren gekozen. Dit in voorbijzien van de oude, slaperige en vaak Orangistische schutterijen.

In Friesland liepen de burgers het eerst warm voor de door de patriotten geproclameerde burgerbewapening. In Sneek en Harlingen werden al in 1782 de eerste exercitiegenootschappen of vrijkorpsen opgericht. In 1783 volgden steden in de overige gewesten.

De nieuwe burgerwachten werden door de oude schutterijen met afgunst en afkeer bezien. Vooral de rijke vrijkorpers, de zogenaamde adelborsten, in hun kleurige uniformen en hun volledige uitrusting waren de arme schutters en de gehele smalle gemeente een doorn in het oog. Over belangstelling hadden de vrijkorpsen bovendien niet te klagen. Het exerceren 's zondags na de kerkdienst op het kerkplein en door de straten zorgde voor veel bekijks en navolging, vooral van de jeugd. *De lust om met het snaphaantje te spelen moet in de Knaapjes aangekweekt worden. De Meisjes moeten vermaak scheppen in zulk een spel te zien*, adviseerde pedagoog Swildens.

13. Het einde van de Republiek

Een Amsterdams kindergenootschap oefende regelmatig op het exercitieveld buiten de Leidse Poort en in Rotterdam kregen de kinderen een pakhuis toegewezen voor hun militaire oefeningen.

Behalve tijdens de exercities en parades verschenen de patriotten ook in vol ornaat bij bruiloften, begrafenissen en eedsafleggingen. De polarisatie nam er alleen maar door toe.

De Oranje-aanhangers reageerden door afbeeldingen van de prins en zijn vrouw of hun initialen op de kleding te dragen. Ook werden oranjebomen voor de deuren geplaatst en vazen met goudbloemen of bossen worteltjes voor de ramen. Dit werd in 1787 door veel magistraten overigens verboden.

De patriotten reageerden op hun beurt weer door zwarte kokardes te dragen en af te geven op de 'afgodische' feesten van het Oranjevee, vooral ter gelegenheid van de verjaardag van de stadhouder op 8 maart: *ik meen dat spelletje van die eerebogen, eerepoorten, illuminatiën, schieten, zuipen, zingen en springen, etc.* Een kennelijk rooms-katholieke patriot, die op 8 maart 1785 op het Haagse Binnenhof *lieden van allerlei rang en staat, regenten, krygslieden en geestelyken, staatelyk uitgedoscht, met de duidelykste teekenen van onderdanigen eerbied in* een lange rij zag staan om de prins met zijn verjaardag te feliciteren, informeerde spottend bij een omstander *welke heilige of relikwie hier aanbeden werd.*

3. Rellen in Rotterdam

De verjaardag van de prins op 8 maart 1783 was voor de prinsgezinden in Rotterdam een goede gelegenheid om hun gevoelens van afhankelijkheid voor het Oranjehuis te tonen. Met strikken op de borst en linten in het haar trok het 'Oranjevee' (de benaming is van een Rotterdams koopman) achter oranjevaandels door de straten. Het schold op de Kezen (zo genoemd naar Cornelis de Gijselaar, pensionaris van Dordrecht en voorman van de patriotten in Zuid-Holland) en zong Oranjeliedjes. Wie geen oranje droeg, werd staande gehouden en gedwongen zich er alsnog mee te tooien. Weigeraars werden gemolesteerd. Provocerend werd bij de huizen van de gegoede burgers aangeklopt om een bijdrage voor het vuurwerk. Wie weigerde, liep gevaar dat de hossende en zingende menigte een 'huiszoeking' zou gaan houden.

Twee vrouwen hadden de leiding van de 'vrolijkheid'. Het waren Catharina Mulder, beter bekend als Kaat Mossel, en haar vriendin Keetje Swenk, die de veelzeggende bijnamen Zwarte Keet en Rottes Ruige Keet droeg. Ook wordt de naam genoemd van Clasine Verrijn, ook een 'Oranjemeid'.

De menigte, bestaande uit zakkendragers, molenaars, korenmeesters, slepers, kruiers en hun vrouwen, had honger. Als gevolg van graantekorten was de broodprijs sterk gestegen. Wel vroegen de patriotten zich af waar het volk het geld voor versieringen, voor de verspreiding van oranjeliedjes en vooral voor de rijkelijk vloeiende oranjebitter vandaan haalde. Er waren collectes gehouden, maar volgens velen had Kaat Mossel van de prins geld ontvangen om drank te kopen. Kaat ontkende dit, maar *zij was niet in haar eerste leugen (...) en haar eerste glaasje brandewijn gestikt.* Een week na dit 'Oranjevee' verzochten de patriotten het stadsbestuur een vrijkorps van 400 man te mogen oprichten. Het verzoek werd ingewilligd. Daarmee begon het geweld pas goed. Het 'Oranjegemeen' ergerde zich geweldig aan het krijgshaftig vertoon in de Rotterdamse straten. Wanneer het vrijkorps aantrad, sloten Kaat Mossel en haar aanhangers de straat van twee kanten af, onder geschreeuw van *Oranje boven, 't Vrijkorps onder.*

De verjaardag van de prins op 8 maart 1784 verliep in Rotterdam tamelijk rustig. Een incident op de beurs deed echter de spanning groeien. Daar werd een vooraanstaand Rotterdammer, wiens hoed met opvallende oranjelinten was versierd, omringd door een aantal vrijkorpers die hem de versiering van het hoofd trokken. Pas op 3 april kwam het tot een uitbarsting. Toen werd het aantredende vrijkorps ingesloten door een opgewonden menigte. Er werd een provocerend lied gezongen:

*Prins Willem die zit op den troon, hoezee,
Een Keeshond likt zijn schoenen schoon, hoezee.
En als die dat niet goed en doet,
Dan krijgt-ie op z'n Keezensnoet.*

Stenen werden gegooid en enkele vrijkorpers liepen klappen op. De nerveus geworden commandant liet vuren. Toen het geschrokken volk naar alle kanten wegluchtte, bleven vier doden achter.

De onrust bleef in de daaropvolgende maanden groot. De patriotten vermoedden een orangistisch complot. Op 28 augustus arriveerde een Statencommissie in Rotterdam. Zij had tot taak een diepgaand onderzoek in te stellen. Van die plicht heeft zij zich zeker gekweten. De heren verhoorden 328 personen, waarvan sommigen maar liefst 20 keer. De kosten van het onderzoek bedroegen 105.000 gulden. De heren logeerden maar liefst in het deftigste en duurste hotel dat Rotterdam rijk was.

4. Kaal Mossel

Catharina (Caetje) Mulder (1723-1798) was moeder van twaalf kinderen, vier uit haar eigen huwelijk en acht uit het eerste huwelijk van haar man, die omstreeks 1780 was gestorven. Zij woonde in een Rotterdamse achterbuurt en handelde in lorren, groenten, fruit en later mosselen. Naast haar particuliere mosselverkoop oefende zij ook het officiële stadsambt van *keurvrouw der mosselen uit*. Het leverde haar 30 gulden per jaar op. Met dit soort baantjes bond de stadhouder het volk aan zich. Het werkte wel. Kaat nam geen blad voor de mond: *Hier moet je wezen in de Oranjezaal! Wie lust er Oranjemosselen?*

Kaat Mossel stond bekend als hondsbrutaal en onbehouwen, maar tevens hartelijk en royaal. Bilderdijk, die haar later zou verdedigen, noemde haar *een gemeen wijf*. Een (zelfgemaakt?) rijmpje luidde:

*Kaat Mossel, dat hen ik,
ik ben der Keezen schrik.
Ik ben d' Oranjevrouw,
Ik blijf Oranje trouw.
Ja, Keezen, 'k durf je aan.
Die Kaat, die staat haar man.
Oranje zal het wezen.
Voor Kaal moet Kees toch vreezen!*

De hiervoor beschreven gebeurtenissen van april 1784 brachten Kaats naam op ieders lippen. Kwalijk voor haar was echter, dat zij in verband werd gebracht met het vermeende orangistische complot. Sterker nog, zij zou de centrale figuur zijn. Het was zeker dat zij *in't wit gekleed en opgeschikt met een Oranjelint van het breedste soort om het Lyf; en een weinig smalter met een dito Cocarde op de muts, samen met enkele andere Rotterdamse 'vrouwspersonen'* (ongetwijfeld Kee en Clasine) op zondag 13 juni (of juli) een bezoek had gebracht aan Den Haag. Het gezelschap, dat reisde in een met oranjelinten versierde janplezier, was bij het huis van een lakei van de prins afgestapt en vervolgens op Huis ten Bosch door Zijne Hoogheid *met drie gedistingueerde buigingen* begroet. Dit moest op een complot duiden. Drie dagen voordat

13. Het einde van de Republiek

de Statencommissie in Rotterdam arriveerde, op 25 augustus, werd Kaat Mossel gearresteerd.

Kaats celstraf werd verzwaard nadat ze op de verjaardag van de dochter van de prins in de gevangenis een Oranjefeestje had weten te organiseren. Pas toen ze een jaar in de gevangenis had gezeten en haar gezondheid geknakt was, begon haar proces. De patriottische aanklager eiste geseling met roeden, brandmerking, tienjarige opsluiting en aansluitend verbanning. Als haar verdediger trad de prinsgezinde advocaat en letterkundige Willem Bilderdijk op. Het proces was nog niet teneinde toen de prins in 1787 door de Pruisen in de uitoefening van zijn macht was hersteld. De prins liet Kaat Mossel onmiddellijk bevrijden uit haar Haagse gevangenis, maar ze stond erop dat het proces voltooid werd voordat ze naar Rotterdam terugkeerde. Bilderdijk wist te bewerkstelligen dat haar een schadeloosstelling werd uitgekeerd van f 3648,17. Op krukken keerde ze terug naar haar steegje in Rotterdam. Ze schijnt in haar ambt als keurvrouw hersteld te zijn. Enkele maanden later kondigde zij middels een advertentie in de krant aan dat ze een kraam met 'koek met oranjelinten' was begonnen. Kaat Mossel stierf in 1798. In alle stilte is ze begraven.

5. De prins verlaat Den Haag

Ook in Den Haag ergerden velen zich aan de exercities van de vrijkorpsen. Toen de prins in september 1785 het garnizoen in Den Haag inspecteerde, zagen zijn aanhangers enkele vrijkorpers onder de toeschouwers. Na afloop van de parade kregen dezen het zwaar te verduren. Ze werden uitgescholden voor 'Kezen' en 'Weegluizen' en zodanig lastig gevallen, dat ze het huis van één van hun vrienden moesten binnenvluchten. Er sneuvelden nog een paar ruiten, maar daar bleef het bij. De Staten van Holland beweerden dat de prins in gebreke was gebleven hij het handhaven van de openbare orde en ontnamen hem het bevel over het Haagse garnizoen. De prins vertrok daarop uit Den Haag en vestigde zich uiteindelijk op het Valkhof te Nijmegen. Dit was natuurlijk niet naar de zin van zijn aanhangers. Nog jarenlang bleef het onrustig in Den Haag.

6. Verdeeldheid bij de patriotten

Het monsterverbond tussen de hervormingsgezinde regenten en de patriottische democraten was geen lang leven beschoren. In 1785 gingen vrijkorpsen uit Holland, Utrecht, Overijssel, Gelderland en Friesland een Acte van Verbintenis aan. Er ontstond een soort 'nationale vergadering' die *een ware republikeinse regeringsvorm, een volksregering bij representatie* voorstond. Dit ging de patriottische regenten veel te ver en ze begonnen toenadering te zoeken tot de prins. Het monsterverbond viel uiteen. Het gevolg was dat Willem V de steun kreeg van een meerderheid in de Staten van Friesland, Gelderland en Zeeland.

In augustus 1786 stierf de Pruisische koning Frederik de Grote. Hij had zich nooit willen bemoeien met de gang van zaken in de Republiek. Van zijn neef en opvolger, Frederik Willem II, de broer van prinses Wilhelmina, verwachtten de prinsgezinden echter meer steun. Bij dit alles bleef het een groot nadeel dat prins Willem zelf eigenlijk niet in staat was leiding te geven. Die leiding berustte op den duur bij de jonge Gijsbert Karel van Hoogendorp en de Engelse gezant Harris. Profiterend van de toeneemende ontwrichting bij de patriotten probeerden zij de prinsgezinde partij zo goed mogelijk te organiseren en smeedden zij plannen om de prins in al zijn macht te herstellen. Van Hoogendorp reisde regelmatig naar Nijmegen om de prins en de prinses op de hoogte te stellen van de gang van zaken in Holland.

7. Revolutie en contrarevolutie

In september 1786 escaleerden de tegenstellingen tussen prinsgezinden en patriotten, toen troepen van de prins de Gelderse stadjes Hattem en Elburg onder de voet liepen. Bij de jaarlijkse magistraatsbestelling, zoals de benoeming van de stadsbestuurders genoemd werd, had de democratischgezinde burgerij de voordracht van de stadhouder genegeerd. De prins werd door de Gelderse Staten, die voor het merendeel op zijn hand waren, aangemoedigd de beide steden te straffen. Bij de nadering van de prinselijke troepen week de bevolking uit naar de eveneens patriottische steden Kampen en Zwolle. Vrijkorpsen uit Holland maakten zich verontwaardigd op om de tiran, het 'Gelders Zwijn', een lesje te leren. Dat was ongehoord. Tot dan toe hadden de gewesten zich in dit opzicht nooit met elkaars zaken bemoeid. Holland en de stad Utrecht waren echter bang dat de prinsgetrouwe troepen ook naar het westen zouden oprukken. De door Holland betaalde troepen die elders in garnizoen lagen, werden naar huis ontboden, voor zover ze tenminste niet naar de prins waren overgelopen. De vrijkorpsen richtten in Woerden een gezamenlijk Comité van Defensie op, dat desnoods de Hollandse Waterlinie in werking moest stellen. Zogenaamde 'vliegende legertjes' konden op bedreigde plaatsen worden ingezet. In Amsterdam en Rotterdam werden in april 1787 de laatste aristocraten uit de vroedschap gezet. In de daaropvolgende maanden kozen de meeste Hollandse steden de zijde van de democraten.

Daarmee kunnen het voorjaar en de zomer van 1787 het best als een periode van revolutie omschreven worden. In alle gewesten werden pogingen ondernomen de burgerij in het zadel te helpen, zelfs op het platteland en in de generaliteitslanden als Noord-Brabant en Limburg. Dat wil overigens niet zeggen dat alle gewesten zich officieel van de prins afkeerden. Holland, Overijssel en Groningen waren patriottisch. In Friesland, Gelderland en Zeeland stonden in ieder geval de Staten achter de prins.

De contrarevolutie liet niet lang op zich wachten. In juni 1787 kwam in Gelderland een militante beweging ten gunste van de prins op gang. Prinselijke agenten deelden geld uit onder de garnizoenssoldaten in de Gelderse steden en zetten hen ertoe aan patriottische burgers lastig te vallen, hun ruiten in te gooien en hun huizen te plunderen. Dit geld werd verstrekt door de Engelse gezant Harris, die de beschikking had over een flinke som geld om de zaak van de prins te steunen.

Op 19 juni werden in Amersfoort de plannen om de prins in zijn macht te herstellen, nader uitgewerkt. Het Haagse grauw was door Van Hoogendorp en 's prinsen vriend Bentinck van Rhooon voorbereid om hij aankomst van de prins een opstand te beginnen. Nadat Den Haag opnieuw de stadhouderlijke residentie was geworden, moesten de Gelderse gebeurtenissen zich in Holland herhalen. Een probleem was echter dat Willem V weigerde naar Den Haag te gaan om daar de volksbeweging te ontketenen. Daarop besloot de doortastende Wilhelmina te gaan. De afloop is bekend. Bij Goejanverwellesluis werd de prinses tegengehouden waarop zij terugkeerde naar Nijmegen en de hulp van haar broer Frederik Willem II, de koning van Pruisen, inriep. Deze moest van de Staten van Holland *eclatante satisfactie* eisen voor de zijn zuster aangedane belediging. De Pruisische koning greep inderdaad in, maar niet nadat hij zich ervan had overtuigd dat Frankrijk de Republiek niet te hulp zou komen. Daartoe was het namelijk krachtens het alliantieverdrag van 1785 verplicht. Lodewijk XVI had echter te maken met een staatsbankroet en een toenemende onrust in eigen land, die twee jaar later zou uitmonden in de grote revolutie. Het tijdstip was dus goed gekozen. Frederik Willem II stelde een ultimatum en op 13 september trokken 25.000 Pruisische soldaten de grens over.

13. Het einde van de Republiek

De amateuristische vrijkorpsen waren geen partij voor het gedrilde Pruisische leger. Dat trad hard op. Zo kreeg Gorinchem te maken met plundering en brandstichting. Hetzelfde overkwam Amsterdam, dat zich als laatste in oktober overgaf.

Hoewel de stadhouder amnestie afkondigde, vonden toch plunderingen en zuiveringen plaats. Het gevolg was dat grote aantallen patriotten op de vlucht sloegen. Waarschijnlijk is een kwart van de bevolking in het najaar en de winter van 1787 van huis en haard verdreven geweest. De meesten keerden na enkele weken weer terug. Als gevolg van het ingewikkelde rechtsstelsel van de Republiek kon men zich buiten de eigen woonplaats vaak redelijk veilig weten, bijvoorbeeld door een tijdlang in de generaliteitslanden te verblijven. De rechtspraak was namelijk niet centraal georganiseerd, waardoor grote lokale en regionale verschillen bestonden in het vervolgingsbeleid. Na de eerste weken van arrestaties en plunderingen volgde een beleid van matiging, gevolgd door afkondigingen van amnestie.

Een warm voorstander van een verzoeningsbeleid was vooral de nieuwe raadpensionaris van Holland, Laurens Pieter van de Spiegel. Hij was duidelijk op de hand van de stadhouder. Dat bleek ook uit het feit dat hij met Pruisen en Engeland een Driebond sloot. Toch wilde hij de Republiek in een aantal opzichten hervormen. Daartoe nam hij verschillende politieke en bestuurlijke denkbeelden van de patriotten over. Ook slaagde hij erin de gewesten over te halen meer geld te besteden aan de vloot. Van een werkelijke sanering van de financiën kwam echter niets. Daarvoor was de tegenstand te groot. Slechts enkele regenten, waaronder Gijsbert Karel van Hoogendorp, steunden de hervormingsvoorstellen. Net als voor 1787 hield de stadhouder alle hervormingen tegen. Van verzoeningspolitiek wilde hij evenmin iets weten.

Het gevolg was dat duizenden patriotten die bij verstek veroordeeld werden, asiel zochten in het buitenland, sommigen in Duitsland, de meesten in de Zuidelijke Nederlanden. Daar werden ze door de Oostenrijkse keizer Jozef II met open armen ontvangen. Hij hoopte dat de Zuid-Nederlandse economie met de komst van de patriotten, meest bankiers, kooplieden en industriëlen, een flinke impuls zou krijgen. De bevolking zag hen echter liever gaan dan komen. Toen in 1789 het Zuiden in opstand kwam tegen Jozef II, verhuisden de patriotten ijlings naar Noord-Frankrijk, waar ze zich vestigden in St.-Omer en Duinkerken. Ze hoopten nog steeds op Franse steun om de revolutie in de Republiek te kunnen voortzetten. Die hoop bleek voorlopig ijdel. De Franse koning beperkte zich tot het verschaffen van onderdak en het verstrekken van een bescheiden jaargeld.

DE FRANSE REVOLUTIE

1. De Verlichting

Verlichting betekent: het uittreden van de mens uit een staat van onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft. Onmondigheid is het onvermogen om zich van zijn verstand te bedienen zonder de leiding van een ander. Men heeft dit onvermogen aan zichzelf te wijten, wanneer de oorzaak niet ligt in een gebrek aan verstand, maar aan de vastberadenheid en moed om dit verstand te gebruiken zonder de steun van een ander. 'Sapere aude!' Heb de durf uw eigen verstand te gebruiken! Dit is de leus van de Verlichting.

Deze woorden van de Duitse filosoof Immanuel Kant uit 1784 worden vaak beschouwd als het adagium van de Verlichting, een denkrichting die het godsdienstig en politiek handelen sterk beïnvloed heeft en die bovendien op alle gebieden van we-

tenschap haar stempel heeft gedrukt door het introduceren van nieuwe inzichten en onderzoeksmethoden.

In Kants *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* waaruit bovenstaand citaat afkomstig is, wordt de mensheid opgeroepen zich aan haar eigen denkvermogen toe te vertrouwen. Deze houding impliceert een breuk met ieder autoriteitsgeloof, een breuk die volgens Kant het definitieve einde zal betekenen van de toestand waarin de mensheid tot dan toe door eigen schuld verkeert. Wanneer intellectuele en morele groei ongehinderd kunnen plaatsvinden, ligt de weg naar een toekomst van vrede open. Dit optimistische mensbeeld is onmiskenbaar niet-christelijk te noemen, alhoewel Kant in 1793 een poging ondernam zijn Verlichtingsideaal met het christendom te verzoenen.

De Verlichting wordt gekenmerkt door een strijd tegen bijgeloof en tegen autoriteiten die geen verantwoording afleggen, gevoegd hij een verlangen zich te bevrijden van onderdrukking. Daarbij komt het vertrouwen dat mens en maatschappij ten goede veranderbaar zijn en het besef dat men verplicht is zich daarvoor in te zetten. Redelijkheid staat hoog in het vaandel van de Verlichting, gepaard aan tolerantie en de behoefte zich in groepsverband aan de verwezenlijking van idealen te wijden. In dit verband is een grote aandacht voor opvoeding en scholing niet verwonderlijk.

Ofschoon bovenstaande gedachten dus kenmerkend voor de Verlichting in het algemeen genoemd kunnen worden, moeten we ons toch wachten voor een te globale kenschets. Er werden in de diverse Europese cultuurgebieden verschillende accenten gelegd, waardoor de Verlichting andere gedaanten kon aannemen.

Begrippen als deïsme, materialisme en atheïsme, met behulp waarvan vaak het anti-christelijk karakter van de Verlichting wordt aangetoond, zijn bijvoorbeeld kenmerkend voor de Franse Verlichting van de zogenaamde 'philosophes'. Onder het deïsme, dat onder meer door Voltaire werd gepropageerd, verstaan we de leer dat er weliswaar een God is die de wereld heeft geschapen, maar Die Zich na de scheppingsdaad niet meer met Zijn maaksel inlaat. Er gebeuren dus geen wonderen en er kan ook geen sprake zijn van een Zoon van God Die als Verlosser uit de hemel is neergedaald. Deze opvatting is gemakkelijk verenigbaar met de gedachte dat materie, de stof, ten grondslag ligt aan alles wat bestaat en dus ook aan alle geestelijke activiteiten van de mens. Dit materialisme werd aangehangen door Diderot. Bij hem werd het reeds genoemde deïsme tot atheïsme, de opvatting dat er in het geheel geen Goddelijk wezen bestaat.

Dat laatste gold niet voor Voltaire. Oud geworden, liet hij op zijn landgoed een kerkje bouwen, waarin een gevelsteen was opgenomen met de woorden: *Deo erexit Voltaire* (Voltaire bouwde voor God).

Tijdens het aanschouwen van de natuur beleed hij meermalen in God te geloven. Het bestaan van Gods Zoon en de Heilige Geest loochende hij echter. De wereld, zoals deze door God was geschapen, was zo goed mogelijk en zou nog beter worden. Dit optimistisch geloof in een redelijk God kreeg een flinke knauw toen op de eerste november (Allerheiligendag) van het jaar 1755 een hevige aardbeving Portugal en Noord-Afrika teisterde en alleen al in Lissabon in zes minuten tijd 30 kerken en 1000 huizen met de grond werden gelijkgemaakt en 30.000 mensen de dood vonden. Veel predikanten wezen in hun preken op de gevolgen van de zonde, maar deze verklaring was voor Voltaire onaanvaardbaar. Hij publiceerde een gedicht dat eindigde met de sombere verzen: *Que faut-il, o mortels? Mortels, il faut souffrir, Se soumettre en silence, adorer et mourir* (Wat rest ons, o stervelingen? Stervelingen, wij moeten lijden, ons zwijgend onderwerpen, aanbidden en sterven).

13. Het einde van de Republiek

Eén ding was Voltaire duidelijk: de hoofdoorzaak van de menselijke ellende was gelegen in het bijgeloof. Wanneer dat blinde bijgeloof, namelijk in een God zoals Deze door de christenen wordt aanbeden, maar eerst uitgeroeid was, zou het licht van de rede allerwegen door kunnen breken. Vanaf die tijd keerde hij zich verbitterd en nietsontziend tegen het christendom. Zijn werk is vol schimpscheuten en godslasterlijke uitspraken. Bij dit alles hield hij vast aan zijn deïstische ideaal: *Laten mensen leven en sterven in de verering van maar één God, een God die niet kon worden geboren noch sterven.*

Na een gedwongen verblijf van drie jaar in Engeland en twintig jaar vrijwillige ballingschap in Genève, kwam de erkenning. In 1778 werd hij door een enthousiaste menigte ingehaald in Parijs. Korte tijd later stierf hij op vierentachtigjarige leeftijd. Op zijn sterfbed werd hij gekweld door doodsangst. Dit ontlokte de arts Franchin de uitspraak: *Door furiën vervolgd, is hij heengegaan. Ik denk met ontzetting daaraan. Ik zou wensen, dat elk, die door Voltaire's boeken werd meegesleept, getuige ware geweest van zijn dood.*

2. De Verlichting in de Republiek

De vraag is wel eens gesteld of er in de Noordelijke Nederlanden wel sprake geweest is van een echte Verlichting. Daarbij werd dan gezocht naar de denkbeelden die de Franse Verlichting kenmerkten, denkbeelden die door middel van de geschriften van de 'philosophes' hun weg vonden door heel Europa. Natuurlijk werden deze ook in de Republiek gelezen. Opvallend is echter dat ze daar weinig weerklank vonden. Auteurs als Justus van Effen en de joodse econoom Isaac de Pinto voorzagen de ideeën van de Franse filosofen van scherpe commentaren.

Toch waren genoemde auteurs, evenals schrijvers als Betje Wolff en Hiëronymus van Alphen, kinderen van hun tijd en exponenten van de Verlichting. Maar we moeten dan wel spreken over een Noord-Nederlandse Verlichting, met een protestants-christelijk karakter en geworteld in de Nederlandse cultuur. Onder de vertegenwoordigers van de Verlichting in de Noordelijke Nederlanden vindt men dan ook heel wat predikanten.

Kenmerkend is ook hier een groot vertrouwen in de menselijke rede als autonoom instrument. Dit vertrouwen mag echter geen afbreuk doen aan de eerbied die het schepsel verschuldigd is aan de Goddelijke Openbaring, zoals deze tot de mens komt vanuit de Heilige Schrift. Maar omdat de mens het verstand van God heeft ontvangen, kan er tussen rede en openbaring geen tegenstrijdigheid bestaan. Om die reden kan de mens zich veilig toevertrouwen aan het verstand.

Tegen het einde van de achttiende eeuw verschoof ook in de Republiek het accent van de openbaring naar de rede. Het geloof in de mogelijkheid tot verbetering van de samenleving en het verlangen de mensheid op een hoger plan te brengen, wonnen veld. In dit optimistische klimaat van een christendom zonder Christus paste uiteraard niet de belijdenis dat de mens geneigd is tot alle kwaad. Wel bleef men afkerig van de revolutionaire geluiden die vanuit Frankrijk doordrongen. Materialisme, deïsme en atheïsme bleven in de ogen van de vertegenwoordigers van de Nederlandse Verlichting een groot kwaad. Toen de schone Verlichtingsidealen tijdens de Franse Revolutie uitliepen op moordpartijen, vroeg de dichter Rhijnvis Feith zich af of het guillotineren van onschuldigen niet het gevolg was van de verlichte gelijkheidsgedachte waarmee de antichrist zijn pad effende.

3. Revolutie in Frankrijk

De achttiende eeuw was voor Frankrijk een eeuw van economische opbloei. Het land herstelde zich van de uitputtende oorlogen die Lodewijk XIV decennia lang gevoerd had. Tussen 1715 en 1789 verviervoudigde de export. Als gevolg van deze opbloei was er een rijke burgerstand ontstaan van kooplieden, industriële ondernemers, bankiers en belastingpachters, die in financieel en intellectueel opzicht de landadel in de provincies ruimschoots overvleugelde. In maatschappelijk en politiek opzicht voelden deze burgers zich echter achtergesteld. De landadel was eveneens ontevreden. Tussen genoemde landadel en de door het hof bevoorrechte hoge adel en ambtsadel die de hogere ambten vervulde, bestonden sociale spanningen.

Ook onder de geestelijkheid heerste ontevredenheid. De kloof tussen hoge en lage geestelijkheid was in de loop van de eeuwen steeds breder geworden. Bovendien ging de geestelijkheid evenals de landadel gebukt onder schulden, ondanks het feit dat zij waren vrijgesteld van de 'taille', de voornaamste directe belasting op grond. Het belastingstelsel was verouderd en aangetast door gebreken en misbruiken. De indirecte belastingen, met als belangrijkste de zoutbelasting, waren verpacht aan belastingpachters die grote winsten binnenhaalden. De belastingdruk trof vooral de armste groepen in de samenleving. Zo ging tot 70 % van de boereninkomens weg aan belastingen. Ongeveer de helft van de Franse bevolking behoorde tot de groeiende laag van bezitloze landarbeiders. Ook in brede lagen van de kleine burgerij daalde de levensstandaard.

Zo was de ontevredenheid groot. De bevoorrechte klasse eiste beperking van de absolute monarchie. De derde stand maakte aanspraak op sociale gelijkberechtiging en op politieke medezeggenschap. Bij dat alles beïnvloedden de denkbeelden van de Verlichting over vrijheid en gelijkheid de openbare mening.

In de periode van 1774 tot 1792 probeerde Lodewijk XVI tot hervormingen te komen. Hij was een redelijk vorst, maar te zwak om doortastend op te treden. Bovendien werd het hervormingsprogramma tegengestaan door de hofkliek van zijn verkwistende vrouw Marie Antoinette en door de door de bevoorrechte standen gedomineerde Staten-Generaal tegengewerkt.

De hervormingsgezinde bankier Necker, die als minister van financiën tijdens de oorlog met Engeland in 1778 tevergeefs probeerde de oorlogskosten met staatsleningen te dekken, durfde het in 1781 aan de misère waarin de staatsfinanciën verkeerden te publiceren. Het kostte hem zijn betrekking, maar in 1788 werd hij na een staatsbankroet teruggeroepen. De binnenlandse toestand was inmiddels wanhopig. In 1786 raakte de industrie in een crisis als gevolg van de hevige Engelse concurrentie. Verder zorgde een misoogst voor hongersnood en onlusten.

Necker zag kans het aantal afgevaardigden van de derde stand in de Staten-Generaal te verdubbelen. Toen deze op 5 mei 1789 in Versailles bijeenkwamen, eisten genoemde afgevaardigden een hoofdelijke stemming in plaats van stemming per stand. Wanneer dat het geval zou zijn, zouden zij een meerderheid hebben. Zij riepen zich op 17 juni uit tot Nationale Vergadering en legden enkele dagen later in de Kaatsbaan de eed af niet uiteen te zullen gaan voordat een grondwet zou zijn vastgesteld en alleen te zullen wijken voor het geweld van bajonetten. Hiermee begon in feite de revolutie.

De koning reageerde op de ontstane situatie door Necker opnieuw te ontslaan en troepen rond Parijs te concentreren. Het gevolg was dat het volk op 14 juli 1789 de Bastille bestormde, die als staatsgevangenis het symbool was van het absolutisme.

13. Het einde van de Republiek

Dit feit wordt tijdens de Franse nationale feestdag op *de* veertiende juli jaarlijks herdacht.

Hierna raakten de gebeurtenissen in een stroomversnelling. Het leger ontbond zichzelf en er werd een nationale garde gevormd die zich tooide met een blauwwit-rode kokarde. Boerenopstanden teisterden het land, adellijke families emigreerden en het staatsbestuur stortte in. De Nationale Vergadering schafte op 5 augustus 1789 de feodale ordening af en proclameerde de bevrijding van de boeren. Op 26 augustus volgde de Verklaring van de rechten van de Mens en de Burger, met de proclamatie van *liberté, égalité, fraternité* (vrijheid, gelijkheid, broederschap). Op 5 oktober bracht het volk de koning en de Nationale Vergadering vanuit Versailles naar Parijs. De koning vond onderdak in de Tuilerieën en stond voortaan onder druk van 'de straat'. De revolutionaire sfeer was duidelijk voelbaar in Parijs en uitte zich ondermeer in specifieke kleding: de zogenaamde Phrygische muts met afhangende punt en een lange broek (sansculotte = zonder kniebroek). De aanspreektitel 'monsieur' werd vervangen door 'citoyen' (burger).

Op 10 oktober werden de bezittingen van de kerk, de kroon en de gevluchte emigranten genationaliseerd. Op deze goederen werden 'assignaten' uitgegeven. De uitgifte van dit papiergeld (toen een nieuw verschijnsel!) leidde overigens al spoedig tot inflatie. Wel vormde zich als gevolg van de aankoop van de vrijkomende nationale goederen een nieuwe klasse van bezittenden: de 'nouveau-riches'.

In 1791 probeerde Lodewijk XVI te vluchten naar zijn zwager, de Oostenrijkse keizer Leopold. Die moest hem helpen de revolutie neer te slaan. De vlucht mislukte. De koning werd te Varennes herkend en opgepakt. Terug in Parijs moest hij na de bekrachtiging van de grondwet als constitutioneel vorst door het leven. Intussen heerste in het land de grootst mogelijke politieke en bestuurlijke anarchie. Het economische leven lag goeddeels stil, er heerste hongersnood en de inflatie was torenhoog. Ruzies tussen rivaliserende groepen als Girondijnen en Jakobijnen verlamden de sinds oktober bijeenkomende Wetgevende Vergadering.

Te midden van deze verwarring verklaarde Frankrijk, op 20 april 1792, de oorlog aan Oostenrijk en Pruisen. Deze landen waren het toevluchtsoord van veel Franse emigranten, die door de Wetgevende Vergadering als een bedreiging van de revolutie werden gezien. Lodewijk XVI ontpopte zich als een groot voorstander van de oorlog. Hij twijfelde namelijk geen moment aan een Duits-Oostenrijkse overwinning en hoopte op een volledig herstel van zijn vroegere macht.

Het Franse leger verkeerde in een deplorabele staat. Geen wonder dat de verbonden legers snel oprukten naar Parijs. De opperbevelhebber dreigde de stad met strenge straffen wanneer de koning ook maar een haar gekrenkt zou worden. Het werkte averechts. Wat in Parijs algemeen verkondigd werd, namelijk dat de koning een landverrader was, werd nu bewezen geacht. De koning, aangeduid als 'burger Capet', werd met zijn gezin in afwachting van de berechting in de Temple gevangengezet.

In deze benarde situatie maakten de radicale Jakobijnen zich meester van de macht. Terwijl de naderende catastrofe tienduizenden vrijwilligers naar de wapens deed grijpen, trokken benden Jakobijnen door Parijs op zoek naar verraders en wierpen verdachten in de gevangenis of in de Seine.

De angstaanjagende geestdrift van de revolutionairen bracht de vijandelijke opmars tot staan. In september 1792 verlieten de verbonden legers Frankrijk en trokken de revolutionairen onder leiding van Dumouriez naar het noorden. Op 14 november namen zij Brussel in en op 28 november viel Antwerpen. Een ander leger trok via Luik langs de Maas naar het noorden en veroverde in december Roermond. In diezelfde

maand verklaarde de Franse Nationale Conventie (de middels algemeen kiesrecht gekozen nieuwe wetgevende vergadering) de Schelde tot een open rivier.

Inmiddels had de Nationale Conventie ook het koningschap afgeschaft en op 22 september de republiek uitgeroepen. De citoyen Louis Capet werd ter dood veroordeeld en op 21 januari 'onder het scheermes van de revolutie', de guillotine, gelegd. Korte tijd later volgde zijn vrouw, Marie Antoinette.

Deze koningsmoord werd door de Engelsen aangegrepen om Europa tegen de revolutie te mobiliseren. Behalve Oostenrijk en Pruisen traden Spanje, de Republiek en een aantal Italiaanse en Duitse staten toe. Frankrijk was van alle zijden ingesloten. De Nationale Conventie werd versterkt in haar vermoeden dat de Girondijnen niet te vertrouwen waren: de Girondijn Dumouriez liep op 16 maart over naar de Oostenrijkers.

Evenals in 1792 leidde de buitenlandse dreiging in Frankrijk tot een ongekeerde uitbarsting van energie. De Jakobijnen Danton en Robespierre veroorzaakten opnieuw een schrikbewind in Parijs. De guillotine werkte dag en nacht en men beweerde dat de putten in Parijs het bloed nauwelijks konden verwerken. Intussen waren een miljoen mannen onder de wapenen en vochten een wanhopige strijd uit aan de diverse fronten en in een gruwelijke burgeroorlog in de Zuid-Franse Vendée tegen de koningsgetrouwen.

Wie niet vocht, moest betalen. Er werd een miljard francs ingevorderd bij de rijke burgers. Levensmiddelen werden gerantsoeneerd en hamsteren werd verboden. Op overtreding stond de valbijl. Het christendom werd afgeschaft en er werd een nieuwe kalender ingevoerd met 22 september 1792 als de eerste dag van het jaar 1. Maanden kregen andere namen als thermidor, fructidor, vendémiaire, brumaire, weken heetten 'decaden' en zondagen 'décadis'. In de kerken werden de altaren weggehaald en de beelden vervangen door levende godinnen van de Rede. In de Notre Dame in Parijs fungeerde een prostituée als zodanig.

De dictatuur en de revolutionaire ijver overwonnen de tegenweer uit het buitenland. In de herfst van 1793 gingen de Fransen van het defensief in het offensief. De tricolore, die de plaats had ingenomen van de lelievlag, werd in triomf over de grenzen gedragen. In juni 1794 werden de Zuidelijke Nederlanden ingelijfd en de daaropvolgende winter bezette Pichegru de Noordelijke Nederlanden.

De revolutie in Frankrijk was toen inmiddels voorbij. Robespierre had zelf op 27 juli 1794 (9 thermidor II) het leven gelaten op het schavot en de leiding was overgenomen door de uit ballingschap teruggekeerde Girondijnen (la réaction thermidorienne).

HET EINDE VAN DE REPUBLIEK

1. Frankrijk in oorlog met de Republiek

In het begin van 1793 verklaarde Frankrijk de oorlog aan de Hollandse stadhouder en aan de Engelse koning. Het revolutionaire bewind gaf daarmee aan dat de strijd alleen tegen de regerende vorsten gevoerd zou worden en niet tegen de bevolkingen. De uitgeweken patriotten bereidden zich voor op een triomfantelijke terugkeer naar de Republiek. Al in 1792 hadden zij een vreemdelingenlegioen opgericht dat ter geleger tijd moest bijdragen aan de bevrijding van het vaderland. Een Bataafs revolutionair comité zou het verzet in de Republiek moeten organiseren. De Franse generaal Dumouriez erkende dit comité als de voorlopige vertegenwoordiging van het Bataafse volk en verzekerde bovendien dat Frankrijk de onafhankelijkheid van de Republiek

13. Het einde van de Republiek

der Zeven Verenigde Nederlanden zou ontzien. In de Zuidelijke Nederlanden had men inmiddels ondervonden wat deze belofte waard was: het was zonneklaar dat de Franse Republiek streefde naar de vorming van een groot Frankrijk met de Rijn, de Alpen en de Pyreneeën als natuurlijke grenzen.

2. Het Bataafs legioen

Het zat de patriotten echter niet mee. Het vreemdelingenlegioen, omgedoopt tot Bataafs legioen, trok in het kielzog van Dumouriez naar het noorden, met het plan via het Hollandsch Diep door te stoten naar Amsterdam. Dumouriez stuitte echter op een Oostenrijks leger en werd bij Neetwinden, ten oosten van Leuven, verslagen. De Fransen trokken zich terug uit de Zuidelijke Nederlanden en de in ongenade gevallen Dumouriez liep over naar de Oostenrijkers. Daarmee kwamen ook het Bataafs revolutionair comité en het Bataafs legioen, die immers nauwe banden onderhouden hadden met Dumouriez, in een kwaad daglicht te staan. Verschillende patriotten werden gevangengenomen, één werd onthoofd. Comité en legioen werden opgeheven.

3. Herman Daendels

De vurige Gelderse patriot en gewezen vrijkorper Herman Daendels nam na de ontbinding van het Bataafs legioen dienst in het Franse leger en bracht het zelfs tot generaal. Met lede ogen had hij aangezien dat de Fransen de Zuidelijke Nederlanden niet als een bevrijd, maar als een veroverd gebied hadden behandeld. Om een herhaling hiervan in de Republiek te voorkomen, spoorde hij de patriotten aldaar aan in opstand te komen en een Bataafse Republiek uit te roepen. Dan zouden de Fransen niet als veroveraars een vijandig, maar als bondgenoten een bevriende staat binnentrekken. Het revolutionair elan was bij de patriotten echter ver zoek. Zij gaven aan dat Daendels niet hoefde te verwachten dat zij tot een gewelddadige actie zouden overgaan: *De Fransche patriot grijpt allerwege de wapenen aan en vliegt naar de plaats, daar hij dezelve voor de zaak der vrijheid kan gebruiken; maar de Hollandsche patriot, verneemende dat zijne verlossers in aantogt en nabij onze grenzen zijn, trekt rimpels in zijn voorhoofd, zugt, steekt een pijp tabak aan en gaat dezelve vreedzaam in zijn agterkamer zitten uitrooken.*

4. Het einde van de Republiek

In 1794 trokken de Franse legers, ditmaal onder leiding van Pichegru, opnieuw de Zuidelijke Nederlanden binnen. De Oostenrijkers werden verslagen en ruimden het veld. De Zuidelijke Nederlanden werden bezet en in de herfst trokken de Fransen Staats-Brabant binnen en bezetten 's-Hertogenbosch. In Staats-Brabant bevonden zich behalve een Staats leger ook Engelse hulptroepen, maar die onderscheidden zich meer door het verzwelgen van drank *in onbegrijpelijke hoeveelheden* en door het plunderen van dorpen dan door het zich te weer stellen tegen de vijand. Bij het naderen van de Fransen trokken ze zich ijlings terug tot boven de grote rivieren. Hun optreden had prins Willem al eerder de uitspraak ontlokt dat *veele ingezetenen hebben gezegd, dat zij liever de Franschen in het land zouden roepen, dan langer zoo behandeld te worden door troupes van een Mogendheid in vriendschap met de Republiek*. Het valt overigens te betwijfelen of de Brabanders er ten opzichte van de Staatse troepen een andere mening op nahielden.

De Fransen hadden zich heel wat voorgesteld van de buit die in de generaliteitslanden te halen zou zijn. Staats-Limburg en Staats-Vlaanderen waren echter altijd arm geweest en de situatie was er ten gevolge van het optreden van de bondgenoten bepaald niet beter op geworden. Er viel voor de uitgehongerde Fransen weinig meer te halen. Als ze niet zonder meer roofden, betaalden ze met waardeloze assignaten. Wie weigerde deze aan te nemen, werd gestraft met zweepslagen of zware boetes.

De situatie in het Franse leger werd met het invallen van de vorst op 16 december 1794 zo slecht dat Pichegru het moest aanzien dat veel soldaten deserteerden, ondanks de strenge straffen die daarop stonden. Hun armoede was te meer schrijnend, omdat zij zich vlak bij het rijkste land te wereld bevonden, daarvan slechts gescheiden door een paar bevroren rivieren. Toch aarzelde Pichegru. De herinnering aan 1672, toen de Fransen na een periode van hevige vorst werden verrast door een plotselinge dooi en urenlang tot hun knieën door het ijskoude water hadden moeten waden, speelde hem parten. Vanuit Parijs kreeg hij echter bevel om Holland binnen te vallen. Op 27 december trokken tienduizenden Fransen over het ijs van de Maas en tien dagen later over de Waal, hun kanonnen meeslepend. Tegenstand werd nauwelijks geboden. De Engelse bondgenoten maakten zich snel uit de voeten in de richting van Hannover. Een zucht van opluchting ging door het land.

De Staten-Generaal deden een oproep uitgaan tot vrijwillige dienstneming voor *godsdiens, vrijheid en vaderland*. Niet meer dan vijftig mannen meldden zich. Daarop besloten de Staten-Generaal af te zien van verzet.

De Fransen trokken via drie marsroutes op. Eén naar het noordoosten, één via Utrecht naar Amsterdam en één via Gorinchem naar Den Haag. De revolutionaire patriottische comités in de Hollandse en Utrechtse steden beijverden zich de Oranjegezinde regenten vóór de komst van de Fransen af te zetten. De 'bevrijders' mochten geen argument hebben de Nederlanden als een 'pays conquis', een veroverd land, te beschouwen.

De Franse zegetocht ging met heel wat geweld gepaard. Het stadhoudelijk verblijf in Dieren ging in vlammen op en op Het Loo werden verwoestingen aangericht. Na de aftocht van de Engelse troepen werd gezegd dat *van Driebergen af de gansche Veluwe over tot agter in de Graafschap niets als elend te zien was*. De Fransen op hun beurt vorderden zoveel paarden, vee en voedsel dat de verarmde boeren *buyten staat zijn om zonder ondersteuning hunne landerijen te bebouwen*. Wanneer de Fransen niet dadelijk kregen wat zij eisten, schoten zij de boerderij in brand.

Willem V, door angst bevangen, besloot al op 6 januari *zich voor een tijd met zijn geheele Familie van hier te retireeren*, omdat hij *geen obstakel wilde zijn aan de vrede, die voor de goede ingezetenen noodig was*. Ook wilde hij *geen oorzaak zijn van het ongeluk van den Staat en het lot van den Koning van Frankrijk niet ondergaan*.

Raadpensionaris Van de Spiegel vroeg de stadhouder dringend zijn post niet te verlaten. Door te blijven kon hij een revolutionaire chaos voorkomen. Een vertrek van de prins zou het signaal zijn *van een algemeene confusie, waarvan de gevolgen niet zijn te voorzien*. Daarop deelde de prins op 17 januari mee dat hij zou blijven, *omdat dat mijn plicht is*. Wel vertrokken zijn vrouw, schoondochter en kleinkind in de ochtend van 18 januari naar Engeland. Wilhelmina smeekte haar man zo spoedig mogelijk te volgen.

Toen de prins op de avond van diezelfde dag hoorde dat Utrecht opgegeven was en dat de Franse regering niet met de afgezanten van de Staten-Generaal wilde onderhandelen zolang de stadhouder niet was afgetreden, stond zijn besluit vast. Hij zou vertrekken.

13. Het einde van de Republiek

Na een afscheidsbrief aan de Staten-Generaal en de Staten van Holland en een laatste audiëntie in de danszaal van het Binnenhof, in tegenwoordigheid van zijn twee zoons, vertrok hij laat in de avond van 18 januari over de Scheveningseweg naar het strand.

Het liefst was hij naar Duitsland gegaan, naar zijn eigen Nassause bezittingen. De weg over land was echter afgesneden. Maar ook Engeland zou hem met open armen ontvangen. Wellicht zou hij later van daaruit naar Duitsland kunnen reizen. Eenmaal in Engeland beval hij op 7 februari 1795 alle bestuurders van Nederlandse bezittingen overzee zich onder Engelse 'bescherming' te stellen. Na het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid zouden de Engelsen alles immers weer teruggeven. Weiningen gaven gehoor aan deze oproep. De rol van de prins was uitgespeeld. De familie voelde zich ongelukkig in het reusachtige kasteel Hampton Court, dat welwillend ter beschikking gesteld was door de Engelse koning. Willem verveelde zich en Wilhelmina miste haar lievelingshondjes, haar rijpaard en haar papegaai.

Op de morgen van 19 januari zag een voorbijganger dat er in de takken van de vrijheidsboom op de Dam een vogel was vastgemaakt. Op de veren was een briefje bevestigd met de woorden:

*De vogel is geplukt;
de Veeren zijn gevlogen;
de Prins wordt onderdrukt;
de Patriot bedrogen.*

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden had opgehouden te bestaan.

Antwoorden **Basis** **Verwerking**

1. a. Amerikaanse Vrijheidsoorlog (1775-1783).
b. Onafhankelijkheid.
c. Engelsen.
d. George Washington.
e. De hoofdstad Washington.
f. De regenten hebben een hekel aan Engeland. De moeder van Willem V (Anna van Hannover) kwam uit Engeland. De Amerikanen vechten tegen Engeland.
2. a. Verlichting – verstand – sporen – deugd – licht – sporen.
b. Eigen antwoord.
c. Eigen antwoord.
d. Datheen.
e. De psalmberijming van 1773 werd betaald door de Staten-Generaal. Zij gaven ook de opdracht tot het maken van die berijming.
f. Eigen antwoord.
3. a. Vrijkorps.
b. Goejanverwellesluis, 1787.
c. Een prinses, zus van de koning van Pruisen, wordt tegengehouden door burgers (1787 is nog voor de Franse Revolutie). Enorm standsverschil dus.
d. Keeshond. Kezen is de bijnaam van de patriotten.
e. Ik bijt op mijn tijd: Wacht maar, mijn tijd komt nog wel!
4. a. We hebben niet naar God geluisterd, maar Hem veracht.
b. Met de komst van de Fransen en het einde van de Republiek.
c. Eigen antwoord.
d. Rijnsaterwoude en Kralingen.
5. a. Een gevangenis.
b. Op die datum herdenkt men de bestorming van de Bastille, het begin van de Franse Revolutie.

- c. Eigen antwoord.
- 6. 5 Door de strenge winter is de rivier bedekt met een dikke laag ijs.
 - 1 Haveloze en verkleumde Franse soldaten over de bevroren rivier de Lek.
 - 2 Huifkarren voeren gewonden mee.
 - 6 Een officier houdt de overtocht van de soldaten in de gaten.
 - 8 De man met de lichte overjas en de rode sjerp is de Franse generaal Pichegru.
 - 9 Naast hem, met de donkere overjas, staat generaal Salme.
 - 7 Links van Pichegru staan twee vertegenwoordigers van het Franse volk.
 - 3 Op de achtergrond staat het veerhuis van Culemborg.
 - 10 Voor het veerhuis staat de reiskoets van Pichegru en de volksvertegenwoordigers.
 - 11 Drie mannen van de vaandelwacht zullen zich bij het oprukkende leger aansluiten.
 - 4 Het wapperende vaandel.
- 7. a. Louise, Willem, Frederik.
 - b. Louise. Zij was getrouwd en woonde in Duitsland (Pruisen).
 - c. VI (stadhouder Willem VI).
 - d. Willem V en Frederik.
 - e. Eigen antwoord.
- 8. a. Zij waren bang dat de revolutie ook zou overslaan naar hun landen. Of dat de revolutionairen hun landen zouden aanvallen.
 - b. De koningin van Frankrijk, Marie-Antoinette, was familie van de keizer van Oostenrijk, een Habsburgse prinses.
 - c. Van 1787-1795. Dat is dus acht jaar.
 - d. De Franse Revolutie in 1789.
 - e. In 1787, toen ze kwamen als gevolg van de belediging die Wilhelmina van Pruisen bij Goejanverwellesluis was aangedaan.
 - f. Ze dragen oude, versleten kleding. De meesten dragen niet eens een soldatenpak.
 - g. 1. Een boom planten.
 - 2. Ergens uitgebreid over praten.
 - h. Afbeelding : vrijheidsboom.
Tekst : liberté, égalité et fraternité.
- 9. a. De nationale zonden (de zonden van de natie / het land).
 - b. Ja.
 - c. De grote rivieren Maas, Waal, Rijn.
 - d. God heeft een felle vorst gezonden, waardoor de rivieren bevroren, zodat de Fransen daarover ons land konden binnentrekken.
 - e. Gods oordelen goedkeuren, het er mee eens zijn.
 - f. Job, Eli, David.
 - g. Bidden.
- 10.a. 1579: Unie van Utrecht.
 - 1581: Plakkaat van Verlatinghe.
 - 1588: De Staten-Generaal nemen het besluit om zelf te gaan regeren.
- b. Ruim 200 jaar.

Extra

- 1. a. Aan zijn pruik.
 - b. 35 jaar.
 - c. 10 jaar.
 - d. Willem V – Carolina.
 - e. Willem I (Willem van Oranje) was de grondlegger van de Republiek.

13. Het einde van de Republiek

- f. Batavieren. Zij stonden bekend om hun onafhankelijkheid en dapperheid.
 - g. Op die dag vierde hij zijn 18^e verjaardag.
 - h. Het lied is te vinden op www.youtube.com/watch?v=S0SCIIXnsUc
 - i. Piano / vleugel. Dat was in die tijd een nieuwe / modern / eigentijds instrument. Vervanger van / opvolger van de klavecimbel. Op een piano kun je hard en zacht spelen; dat kan op een klavecimbel niet. Eigenlijk is de naam van de piano 'piano-forte'. Dat betekent 'zacht-hard'.
 - j. Acht variaties.
 - k. Eigen antwoord.
2. a. New York.
b. Frankrijk.
c. 1885. Ter gelegenheid van het eeuwfeest van de Onafhankelijkheidsverklaring.
3. a. Rood: 1, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 36, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 62, 63, 65, 68, 69, 72, 73, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 94, 96, 98, 99, 101, 103, 107, 109, 116, 117, 118, 119, 124, 129, 131, 132, 133, 137, 138, 141, 142, 144, 147, Tien Geboden, Lofzang van Maria, Gebed des Heeren, Twaalf Artikelen (2^e berijming).
Geel: 2, 5, 11, 13, 17, 19, 23, 24, 26, 29, 33, 34, 35, 37, 42, 43, 46, 47, 49, 52, 56, 59, 61, 64, 66, 70, 71, 74, 79, 80, 88, 90, 91, 92, 93, 97, 102, 104, 105, 106, 108, 113, 115, 120, 121, 125, 127, 128, 134, 135, 136, 139, 140, 143, 145, 146, 148, 149, Lofzang van Zacharias, Lofzang van Simeon.
Blauw: 4, 67, 75, 82, 100, 122, 123, 126, 130, 150, Twaalf Artikelen (1^e berijming), Bedezang voor de predikatie, Morgenzang, Bedezang voor het eten, Dankzegging na het eten, Avondzang.
- b. Voet : 86
Laus Deo Populo : 60
Ghijsen : 16
4. 1. Sparen.
2. Het allernodigste.
3. Bang maken, verschrikken.
4. Keer op keer, telkens weer.
5. Verdriet, smart.
6. Onverstandigen, dwazen.
5. 1. Marnix van Sint Aldegonde.
2. Ds. Revius (een paar van hun psalmen staan in de liedbundel *Uit Sions Zalen*).
3. Ds. C. Meeuse'
Zie ook www.psalmbboek.nl
6. a. Geen god en geen meester.
b. Vrijheid, gelijkheid, broederschap.
c. Verstand.
d. Verstand.
e. Het verstand is de belangrijkste bron van kennis.
f. Met goed nadenken krijg je een betere wereld.
7. a. 1795.
b. De grote rivieren waren bevroren.
c. Route: door de Zuidelijke Nederlanden, Brabant, de Betuwe, en dan naar Holland.
d. Route: vanaf Scheveningen naar Engeland.
e. Engeland was veilig, het is een eiland. Hij wist dat hij daar welkom was.
f. Koningin Wilhelmina, in 1940.
g. Eigen antwoord.